

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

Посібник із судової практики
Європейської конвенції
з прав людини

Масові протести

Оновлено 31 серпня 2024 року

Підготовлено Секретаріатом Суду. Не покладає зобов'язань на Суд.

Видавців або організацій, які бажають перекласти та/або відтворити цей Посібник повністю або частково у формі друкованої чи електронної публікації, просимо заповнити форму зворотного зв'язку: [запит на відтворення або повторну публікацію перекладу](#) для отримання інформації щодо процедури авторизації.

Якщо ви бажаєте дізнатися, які Посібники із судової практики перебувають наразі на етапі перекладу, див. перелік [очікуваних перекладів](#).

Цей Посібник спочатку було укладено англійською мовою. Він регулярно оновлюється, дата останнього оновлення: 31 серпня 2024 року. До нього можуть бути внесені редакційні виправлення.

Посібники з судової практики можна завантажити за посиланням: <https://ks.echr.coe.int>. Оновлення публікації відстежуйте на сторінці Суду у Твіттері за посиланням: https://twitter.com/ECHR_CEDH.

Цей переклад опубліковано за домовленістю з Радою Європи, Європейським судом з прав людини та Верховним Судом (Україна) і виконано бюро перекладів «Профпереклад».

© Рада Європи / Європейський суд з прав людини, 2025

Зміст

Зміст	3
Передмова	5
Вступ	6
I. Свобода зібрань та об'єднання (стаття 11)	6
A. Застосовність	6
B. Форми втручання	10
1. Відмова надати дозвіл на зібрання	10
2. Превентивний арешт для запобігання участі в зібранні та відмова в доступі	11
3. Розгін зібрання та застосування сили.....	12
4. Санкції після проведення демонстрації	12
C. Законність	13
D. Законна мета	14
E. Необхідність у демократичному суспільстві	15
1. Відмова надати дозвіл на зібрання та розгін недозволеного зібрання	16
a. Відмова надати дозвіл на зібрання	16
b. Розгін недозволеного зібрання	17
2. Покарання після проведення демонстрації.....	18
3. Превентивний арешт для запобігання участі в зібранні	19
F. Позитивні зобов'язання	20
1. Захист учасників від насильства.....	20
2. Процесуальне зобов'язання провести розслідування.....	21
G. Обмеження на дискримінаційних підставах	22
II. Свобода вираження поглядів (стаття 10)	23
A. Застосовність	23
B. Форми втручання	24
1. Блокування інтернету	24
2. Втручання у висвітлення подій у засобах масової інформації	24
3. Санкції за вигукування гасел чи виголошення промов під час протестів.....	25
C. Законність	26
D. Законна мета	26
1. Захист національної безпеки та запобігання заворушенням чи злочинам	27
2. Захист репутації чи прав інших осіб	27
3. Захист моралі.....	28
E. Необхідні в демократичному суспільстві	28
III. Право на життя (стаття 2)	31
A. Матеріальний аспект	31
B. Процесуальний аспект	32

IV. Заборона катувань, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження (стаття 3)	33
A. Застосовність	33
B. Матеріальний аспект	35
C. Процесуальний аспект	36
V. Право на свободу та особисту недоторканність (стаття 5).....	38
A. Позбавлення свободи.....	38
B. Законність	40
C. Підстави для виправдання заходів у пункті 1 статті 5	41
D. Гарантії для осіб, позбавлених свободи	43
VI. Право на справедливий суд (стаття 6)	44
A. Застосовність	44
B. Гарантії справедливого суду	45
Перелік цитованих справ	47

Передмова

Цей Посібник входить до низки Посібників із судової практики, опублікованих Європейським судом з прав людини (надалі — «Суд», «Європейський суд» або «Страсбурзький суд»), для інформування практикуючих юристів про основоположні рішення та ухвали, винесені Страсбурзьким судом. У цьому конкретному Посібнику аналізується та узагальнюється судова практика щодо різних статей Європейської конвенції з прав людини (надалі — «Конвенція» або «Європейська конвенція»), що стосуються масових протестів. Його слід читати в поєднанні з посібниками із судової практики за статтями, на які він містить систематичні посилання.

Судову практику, що цитується, було відібрано з провідних, найбільш важливих і/або недавніх рішень і ухвал.*

Рішення та ухвали Суду слугують не лише для того, щоб вирішувати справи, передані на розгляд Суду, але й загалом для роз'яснення, захисту та розвитку норм, встановлених Конвенцією, сприяючи тим самим дотриманню Державами зобов'язань, взятих ними як Договірними Сторонами (*«Ірландія проти Сполученого Королівства» (Ireland v. the United Kingdom)*, 18 січня 1978 року, § 154, серія А № 25, і нещодавно — *«Єронович проти Латвії» (Jeronovičs v. Latvia)* [ВП], № 44898/10, § 109, 5 липня 2016 року).

Відповідно, місія створеної Конвенцією системи полягає в тому, щоб визначити, в інтересах суспільства, питання державної політики, тим самим підвищуючи стандарти захисту прав людини та поширюючи судову практику у сфері прав людини серед усього співтовариства Держав-учасниць Конвенції (*«Константін Маркін проти Росії» (Konstantin Markin v. Russia)* [ВП], № 30078/06, § 89, ЄСПЛ 2012). Дійсно, Суд підкреслив роль Конвенції як «конституційного інструмента європейського громадського порядку» у сфері прав людини (*«Босфорус Гава Йоллари Туризм ве Тікарет Анонім Шіркети проти Ірландії» (Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi v. Ireland)* [ВП], № 45036/98, § 156, ЄСПЛ 2005-VI, а нещодавно — у справі *«Н. Д. і Н. Т. проти Іспанії» (N.D. and N.T. v. Spain)* [ВП], №№ 8675/15 та 8697/15, § 110, 13 лютого 2020 року).

Протокол № 15 до Конвенції нещодавно включив принцип субсидіарності до Преамбули Конвенції. Цей принцип «покладає спільну відповідальність на Держави-учасниці та Суд» щодо захисту прав людини, і національні органи влади та суди повинні тлумачити й застосовувати національне законодавство таким чином, щоб забезпечити повну реалізацію прав і свобод, визначених у Конвенції та Протоколах до неї (*«Гженда проти Польщі» (Grzęda v. Poland)* [ВП], § 324).

---

* Цитована судова практика може бути викладена однією або обома офіційними мовами (англійською або французькою) Суду та Європейської комісії з прав людини. Якщо не вказано інше, усі посилання стосуються рішення по суті справи, що було постановлено Палатою Суду. Скорочення «(ухв.)» вказує на те, що наводиться цитата з ухвали Суду, а аббревіатура «[ВП]» — на те, що справа розглядалася Великою Палатою. Рішення Палати, які не були остаточними на момент публікації цього оновлення, позначено зірочкою (*).

Вступ

1. У цьому Посібнику наведено аналіз практики Суду й узагальнення відповідних принципів Конвенції, що стосуються масових протестів, які розглядаються як форма масового зібрання або демонстрації.
2. Згідно з практикою Суду не кожне зібрання становить протест, однак протест є видом зібрання, яке найчастіше зазнає обмежень, а тому й найчастіше стає предметом звернень до Суду за статтею 11 і/або статтею 10 Конвенції. Хоча Суд у своїй судовій практиці не встановлював чіткого визначення «масових протестів», проте розглядав різні форми зібрань, які можна прирівняти до «масових протестів» (див., наприклад, справи *«Навальний проти Росії» (Navalnyy v. Russia)* [ВП], 2018; *«Алексєєв проти Росії» (Alekseyev v. Russia)*, 2010; *«Шаповалов проти України» (Shapovalov v. Ukraine)*, 2012; *«Вірабян проти Вірменії» (Virabyan v. Armenia)*, 2012; *«Фрумкін проти Росії» (Frumkin v. Russia)*, 2016, § 148; *«Ішикирик проти Туреччини» (Işıkırık v. Turkey)*, 2017).
3. У цьому Посібнику пропонується огляд практики Суду, пов'язаної з правами учасників за статтями 10 та 11 й іншими статтями Конвенції (а також за статтями 2, 3, 5 і 6) на різних етапах протесту, зокрема під час його організації, участі в ньому та, у відповідних випадках, у разі подальшого притягнення до кримінальної відповідальності. Не всі цитовані в Посібнику справи стосуються власне «масових протестів», проте вони містять правові принципи й міркування, які є особливо актуальними в контексті «масових протестів».

I. Свобода зібрань та об'єднання (стаття 11)

Стаття 11 Конвенції¹

- «1. Кожен має право на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання з іншими особами, включаючи право створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів.
2. Здійснення цих прав не підлягає жодним обмеженням, за винятком тих, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб. Ця стаття не перешкоджає запровадженню законних обмежень на здійснення цих прав особами, що входять до складу збройних сил, поліції чи адміністративних органів держави».

A. Застосовність

4. Згідно з практикою Суду, право на свободу мирних зібрань — основоположне право в демократичному суспільстві, а тому його не слід тлумачити вузько (*«Кудревічус та інші проти Литви» (Kudrevičius and Others v. Lithuania)* [ВП], 2015, § 91; *«Тараненко проти Росії» (Taranenko v. Russia)*, 2014, § 65).
5. Право на свободу мирних зібрань стосується як приватних зустрічей, так і зустрічей у громадських місцях — стаціонарних або у вигляді процесії. Його можуть здійснювати окремі учасники й особи, які організують зібрання (*«Джавіт Ан проти Туреччини» (Djavit An v. Turkey)*, 2003, § 56; *«Баррако проти Франції» (Barraco v. France)*, 2009, § 41; *«Ілмаз Йїлдіз проти Туреччини» (Yılmaz Yıldız and Others v. Turkey)*, 2014, § 41).

1. Див. *Посібник зі статті 11 Європейської конвенції з прав людини — Свобода зібрань та об'єднання*.

6. Більш того, право на свободу зібрань включає право обирати час, місце та спосіб проведення зібрань в межах, встановлених пунктом 2 статті 11 («*Шашка проти Угорщини*» (*Sáska v. Hungary*), 2012, § 21–23).

7. Проте стаття 11 Конвенції захищає лише право на «мирні зібрання» і не стосується демонстрацій, організатори й учасники яких мають насильницькі наміри («*Навальний проти Росії*» (*Navalnyy v. Russia*) [ВП], 2018, § 98 і «*Тер-Петросян проти Вірменії*» (*Ter-Petrosyan v. Armenia*), 2019, § 53). А тому захист за статтею 11 застосовується до всіх зібрань, окрім тих, організатори й учасники яких мають насильницькі наміри, підбурюють до насильства або іншим чином заперечують засади демократичного суспільства («*Фабер проти Угорщини*» (*Fáber v. Hungary*), 2012, § 37; «*Гюн та інші проти Туреччини*» (*Gün and Others v. Turkey*), 2013, § 49; «*Тараненко проти Росії*» (*Taranenko v. Russia*), 2014, § 66). Захист може надаватися навіть у випадку зібрань, під час яких відбувається порушення порядку чи створення перешкод, якщо відсутні насильницькі наміри чи насильницька поведінка або заклики до насильства («*Лаурісен та інші проти Нідерландів*» (*Laurijsen and Others v. the Netherlands*), 2024, §§ 54–59).

8. Щодо питання насильства Суд пояснив, що особа не припиняє користуватися правом на участь у мирних зібраннях унаслідок поодиноких актів насильства або інших караних діянь, вчинених іншими особами в ході демонстрації, якщо наміри або поведінка зазначеної особи залишаються мирними («*Примов та інші проти Росії*» (*Primov and Others v. Russia*), 2014, § 155).

9. У зв'язку з цим у справі «*Шморгунов та інші проти України*» (*Shmorgunov and Others v. Ukraine*), 2021, § 491, що стосувалася протесту на Майдані в Україні, Суд пояснив, що для того, щоб встановити, чи може заявник вимагати захисту за статтею 11, необхідно врахувати такі чинники: (i) чи зібрання мало бути мирним і чи мали організатори насильницькі наміри; (ii) чи демонстрував заявник насильницькі наміри при приєднанні до зібрання; і (iii) чи заподіяв заявник комусь тілесні ушкодження (див. також «*Чічек та інші проти Туреччини*» (*Çiçek and Others v. Turkey*), 2022, § 136).

10. На підставі фактичних обставин справи «*Шморгунов та інші*», §§ 495–505, Суд вважав за необхідне зазначити, що існували достатні свідчення того, що поспішне звернення органів влади до застосування надмірної і часом грубої сили до протестувальників, зокрема випадки безпідставного затримання (що є порушенням статей 3 і 5 Конвенції), як видається, призвело до порушення початково мирного ходу протесту й мало наслідком ескалацію насильства або навіть, можливо, посприяло їй. Зокрема, Суд встановив, що протестувальники, які початково мали намір організувати цілодобовий мирний пікет, проте зіткнулися з непропорційним застосуванням сили з боку поліції, мали право на захист за статтею 11 незалежно від того факту, що вони брали участь у протесті, який створював перешкоди, оскільки вони займали простір на головній площі столиці. Крім того, хоча в деяких випадках протестувальники брали участь у протестах, під час яких відбувалися суттєво жорстокіші сутички між ними й поліцією, Суд дійшов висновку, що такі протести були захищені статтею 11, оскільки не було доказів, які свідчили б, що під час участі в цих протестах такі заявники мали намір вчиняти акти насильства, вчиняли їх або чинили опір поліції (див. також справу «*Луценко і Вербицький проти України*» (*Lutsenko and Verbytskyy v. Ukraine*), 2021, §§ 112–114).

11. У цьому контексті слід також зазначити, що у справі «*Дарешкізб Лтд проти Вірменії*» (*Dareskizb Ltd v. Armenia*), §§ 52–63, що стосувалася демонстрацій, під час яких виникла дуже напружена ситуація, яку можна прирівняти до серйозної ситуації у сфері громадського порядку, Суд відхилив посилання Уряду на статтю 15 для відступу від зобов'язань щодо гарантування деяких прав за Конвенцією, насамперед передбачених статтями 10 та 11 (*там само*, §§ 45–46). Він встановив, зокрема, що Уряд не зміг переконливо продемонструвати й підкріпити доказами свої заяви про те, що демонстрації, які до того ж вочевидь зіткнулися з грубим силовим

втручанням поліції, можна було охарактеризувати як суспільну небезпеку, «яка загрожує життю нації», у розумінні статті 15 Конвенції.

12. Також, наприклад, у справі *«Анненков та інші проти Росії» (Annenkov and Others v. Russia)*, 2017, §§ 122–129, хоча мали місце два випадки конфліктів, зокрема бійка між певними протестувальниками й охоронцями, що працювали на приватну компанію, поведінку заявників не було визнано насильницькою. Ніщо не свідчило про те, що сам заявник брав участь у цій бійці або іншим чином виявляв насильницьку поведінку. Суд не вважав, що оскаржувана поведінка, за яку деяких із заявників було притягнуто до відповідальності, мала такий характер і ступінь, щоб на їхню участь у демонстрації не поширювався захист права на свободу мирних зібрань за статтею 11 Конвенції. Зазначивши у справі *«Екрем Кан та інші проти Туреччини» (Ekrem Can and Others v. Turkey)*, 2022, §§ 82–85, що хоча акції протесту заявників у будівлі суду спричинили порушення громадського порядку й нормального режиму здійснення судочинства, Суд підкреслив той факт, що з боку заявників не було насильницького наміру чи насильницької поведінки.

13. На відміну від наведених вище прикладів, у справі *«Развозжаєв проти Росії та України та Удальцов проти Росії» (Razvozhayev v. Russia and Ukraine and Udaltsov v. Russia)*, 2019, § 284, першого заявника було визнано винним у тому, що він очолив групу осіб, щоб прорватися через поліцейське оточення, а свідки підтвердили, що він мав намір це зробити. Оскільки прорив оточення призвів до ескалації насильства в переломний момент і дав початок сутичкам, Суд дійшов висновку, що умисні дії першого заявника виходили за межі поняття «мирне зібрання», захищеного статтею 11. Тому він відхилив скаргу заявника як несумісну з положеннями Конвенції з огляду на *ratione materiae*.

14. Щодо питання про те, чи організатори й учасники «заперечували засади демократичного суспільства», Суд дійшов висновку у справі *«Макарашвілі та інші проти Грузії» (Makarashvili and Others v. Georgia)*, 2022, §§ 91–93 і 103, яка стосувалася блокування протестувальниками доступу до будівлі Парламенту, що з огляду на автономну концепцію «мирного зібрання», це питання не слід прирівнювати до питання про законність у межах національного законодавства. Хоча в цій справі оскаржуване зібрання заблокувало будівлю Парламенту й мало на меті створити перешкоди для законодавчого процесу за допомогою однієї з форм протесту, воно призначалося для вираження політичних ідей та активізації демократичних процесів у країні. Таким чином, врахувавши тісний зв'язок між свободою зібрань, гарантованою у статті 11, і свободою вираження поглядів, гарантованою статтею 10, Суд визнав, що зазначене зібрання навіть у разі його проведення у формі протесту, який створює перешкоди, не обов'язково потрібно вважати таким, що становить заперечення засад демократичного суспільства. Проте Суд дійшов висновку, що умисна дія, спрямована на перешкоджання звичайному порядку речей з метою серйозного порушення діяльності, яку провадить Парламент, могла мати наслідки, які дають підстави для оцінювання «необхідності» у контексті другого пункту статті 11. У зв'язку з цими міркуваннями Суд встановив, що затримання двох заявників, які блокували дорогу під час спроб поліції відновити доступ до будівлі Парламенту, не було непропорційним.

15. У справі *«Дрозд проти Польщі» (Drozd v. Poland)*, 2023, § 63, Суд встановив, що річна заборона входить до Парламенту, накладена на членів неофіційного громадського руху за демонстрування плаката під час мирної демонстрації за межами його території, становила втручання у свободу вираження поглядів. З огляду на фактичні обставини справи Суд встановив факт порушення статті 10 в основному на підставі відсутності належних процесуальних гарантій стосовно накладення такої заборони.

16. Незареєстровані організації також можуть подавати скарги за статтею 11. У справі *«Гайд Парк та інші проти Молдови (№ 3)» (Hyde Park and Others v. Moldova (no. 3))*, 2009, § 5–16, на момент проведення недозволеної демонстрації, у зв'язку з якою було подано скаргу, організація заявника була зареєстрована. Проте пізніше організація вирішила припинити реєстрацію через

стверджуваний тиск і залякування з боку Держави. Суд дійшов висновку, що той факт, що організація «Гайд Парк» не була зареєстрована, не впливав на її спроможність ініціювати судовий розгляд.

17. Мирні зібрання проводяться в різних формах і видах. Суд визнав, що стаття 11 застосовується до зібрань фактично соціального характеру:

- «флешмобів» («*Оботе проти Росії*» (*Obote v. Russia*), 2019);
- зібрань організації у приватному кафе («*Емін Гусейнов проти Азербайджану*» (*Emin Huseynov v. Azerbaijan*), 2015);
- зустрічей двох громад («*Джавіт Ан проти Туреччини*» (*Djavit An v. Turkey*), 2003);
- культурних заходів («*Циганська рада та інші проти Сполученого Королівства*» (*The Gypsy Council and Others v. the United Kingdom*) (ухв.), 2002);
- релігійних і духовних зустрічей («*Баранкевич проти Росії*» (*Barankevich v. Russia*), 2007);
- пресконференції, процесії та сидячого страйку в контексті протесту («*Хакім Айдін проти Туреччини*» (*Hakim Aydin v. Turkey*), 2020, § 50);
- ненасильницького протесту в будівлі суду («*Екрем Кан та інші проти Туреччини*» (*Ekrem Can and Others v. Turkey*), 2022).

18. Однак Суд встановив, що стаття 11 не застосовується в разі відмови надати громадянство очільнику руху протесту проти мовної політики Уряду, оскільки відмова не послабила рішучість заявника висловлювати свою думку та брати участь у дискусіях щодо питань, які належали до сфери громадського інтересу («*Петропавловські проти Латвії*» (*Petropavlovskis v. Latvia*), 2015, §§ 75–87).

19. Крім того, згідно з практикою Суду, класифікація демонстрацій і регулювання пов'язаних з ними питань відповідно до національного права не впливає на застосовність статті 11. Вони мають значення тільки після того, як Суд встановить, що демонстрація підпадає під захист, для подальшого вирішення питання про негативні зобов'язання Держави (чи виправдане обмеження захищеної свободи згідно з пунктом 2 статті 11), а також для оцінювання позитивних зобов'язань Держави (чи вжила вона заходів справедливого врівноваження відповідних конкуруючих інтересів) («*Навальний проти Росії*» (*Navalnyy v. Russia*) [ВП], 2018, § 99).

20. Насамкінець слід зазначити, що в практиці Суду встановлено розмежування щодо того, чи слід розглядати певне питання за статтями 10 та 11.² Одним із наведених Судом критеріїв розмежування є те, що під час здійснення свого права на свободу зібрань учасники не просто намагаються виразити свої погляди, а й зробити це разом з іншими («*Примов та інші проти Росії*» (*Primov and Others v. Russia*), 2014, § 91). Крім того, у справі «*Єва Мольнар проти Угорщини*» (*Éva Molnár v. Hungary*), 2008, § 42, Суд підкреслив, що одна з цілей свободи зібрань полягає у забезпеченні майданчика для публічного обговорення та відкритого вираження протесту. Захист вираження особистих поглядів, гарантований статтею 10, є однією з цілей свободи мирних зібрань, закріпленої в статті 11 Конвенції.

21. Так, Суд розглянув за статтею 10 притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які закликали до підтримки недозволених протестів шляхом публікації в Інтернеті («*Ельвіра Дмитрієва проти Росії*» (*Elvira Dmitriyeva v. Russia*), 2019, § 77–90). У справі «*Буткевич проти Росії*» (*Butkevich v. Russia*), 2018, § 122, Суд визнав доречним розглянути заяву журналіста, якого притягнули до відповідальності й засудили за відмову співпрацювати з поліцією під час висвітлення подій на саміті країн G4, за статтею 10, взявши до уваги загальні принципи, встановлені ним у контексті статті 11 Конвенції. Так само у справі «*Бумбеш проти Румунії*» (*Bumbeş v. Romania*), §§ 69–70, Суд дійшов висновку, що спонтанна короткотривала акція протесту, організована екологічними активістами, у якій усього брало участь четверо осіб,

2. Див. розділ I.B *Посібника зі статті 11 — Свобода зібрань та об'єднання*.

насамперед стосувалася вираження поглядів, що доречніше розглядати за статтею 10, яка тлумачиться з урахуванням положень статті 11 Конвенції.

22. З іншого боку, якщо основний акцент скарги заявника стосується засудження за проведення мирних зібрань, Суд розглядає скаргу тільки за статтею 11 («*Кудревічус та інші проти Литви*» (*Kudrevičius and Others v. Lithuania*), 2015, § 85). У цьому контексті статтю 10 слід розглядати як *lex generalis* щодо статті 11, яка є *lex specialis* і має пріоритет у випадку зібрань («*Езелін проти Франції*» (*Ezelin v. France*), 1991, § 35; «*Швабе та М.Г. проти Німеччини*» (*Schwabe and M.G. v. Germany*), 2011, § 101; «*Хакім Айдін проти Туреччини*» (*Hakim Aydin v. Turkey*), 2020, § 41).

23. У справі «*Екрем Кан та інші проти Туреччини*» (*Ekrem Can and Others v. Turkey*), 2022, § 68, що стосувалася протесту в будівлі суду, Суд встановив, що справу слід розглядати за статтею 11 (з урахуванням положень статті 10), оскільки скарга заявників стосувалася не лише того факту, що їм завадили зробити заяву, а насамперед втручання поліції, що призвело до їхнього примусового виведення з будівлі суду.

24. У справі «*Перадзе та інші проти Грузії*» (*Peradze and Others v. Georgia*), 2022, § 33, що стосувалася демонстрації проти проекту будівництва, під час якої заявники тримали плакати з непристойним гаслом, і в якій їх було покарано на підставі змісту плакатів, які вони тримали під час демонстрації, Суд дійшов висновку, що справу слід розглядати за статтею 11 з урахуванням положень статті 10 Конвенції.

В. Форми втручання

25. Суд постановив, що поняття «обмеження» у пункті 2 статті 11 слід тлумачити як таке, що включає заходи, вжиті до або під час публічного зібрання, а також заходи (як-от каральні), вжиті після нього («*Езелін проти Франції*» (*Ezelin v. France*), 1991, § 39). Зазначені нижче форми втручання найбільш поширені в контексті масових протестів.

1. Відмова надати дозвіл на зібрання

26. Суд не вважав, що запровадження попередніх адміністративних процедур (вимоги щодо повідомлення чи отримання дозволу) суперечить принципам, втіленим у статті 11 Конвенції, оскільки вони не становлять приховану перешкоду для захищеної Конвенцією свободи мирних зібрань («*Ева Мольнар проти Угорщини*» (*Éva Molnár v. Hungary*), 2008, § 37).

27. Державам надається широка свобода розсуду у встановленні процесуальних механізмів за умови, що будь-які пов'язані з процедурою офіційні вимоги «сформульовані достатньо точно» і «не становлять приховану перешкоду для свободи мирних зібрань» за статтею 11 («*Лашманкін та інші проти Росії*» (*Lashmankin and Others v. Russia*), 2017, § 422). Так, наприклад, законодавство, спрямоване на врівноваження конфліктуючих інтересів двох опозиційних груп, які хочуть провести мітинги в один час і в одному місці, саме по собі не суперечить статті 11 за умови, що воно не становить приховану перешкоду для свободи мирних зібрань («*Чісер і Чібі проти Румунії*» (*Csiszer and Csibi v. Romania*), 2020, § 105).

28. Однак механічне й негнучке застосування строків повідомлення про публічні зібрання, а також сплив тривалого часу після завершення строку повідомлення до запланованої дати зібрання можуть призвести до зайвого втручання у свободу зібрань («*Лашманкін та інші проти Росії*» (*Lashmankin and Others v. Russia*), 2017, § 456).

29. Щодо вимоги бути «сформульованими достатньо точно» у справі «*Примов та інші проти Росії*» (*Primov and Others v. Russia*), 2014, §§ 121–128, Суд виявив, що в національному законодавстві не було однозначно встановлено, чи п'ятиденний строк надання повідомлення стосувався його надсилання чи отримання, а тому організаторів слід було звільнити від відповідальності через хибне тлумачення законодавства. Крім того, Суд зауважив, що

організатори не чекали останнього дня перед проведенням заходу, а опублікували повідомлення в перший день передбаченого періоду і, таким чином, доклали достатніх зусиль для дотримання дуже суворої вимоги законодавства.

30. У справі *«Узунгет та інші проти Туреччини» (Uzunget and Others v. Turkey)*, 2009, § 50, Суд встановив, що вимога щодо повідомлення органів влади за сімдесят дві години до проведення заходу не становила приховану перешкоду для свободи мирних зібрань, захищеної Конвенцією.

31. Суд також визнав, що Договірні Держави можуть накладати обмеження на проведення демонстрацій у відповідному місці з міркувань громадської безпеки (*«Малофєєва проти Росії» (Malofeyeva v. Russia)*, 2013, § 136; *«Діск і Кеск проти Туреччини» (Disk and Kesk v. Turkey)*, 2012, § 29). Проте це також становить втручання, яке потрібно розглянути з точки зору відповідності критерію пропорційності.

32. Наприклад, у справі *«Берладір та інші проти Росії» (Berladir and Others v. Russia)*, 2012, §§ 47–51, міська адміністрація дала дозвіл на проведення демонстрації, але з умовою, що її буде проведено в іншому місці й протягом коротшого періоду часу, що Суд визнав втручанням в належну заявникам свободу мирних зібрань.

33. Суд дійшов висновку, що, хоча демонстрація може бути незаконною за відсутності повідомлення чи попереднього дозволу, така незаконна ситуація не повинна зазіхати на суть права чи виправдовувати порушення свободи зібрань (*«Навальний проти Росії» (Navalny v. Russia)* [ВП], 2018, §§ 99–100, і *«Сіс проти Франції» (Cisse v. France)*, 2002, § 50).

34. Крім того, у деяких випадках відмова надати дозвіл на зібрання може бути втручанням у свободу зібрань, навіть якщо зібрання відбуваються за планом (*«Банчковський та інші проти Польщі» (Bączkowski and Others v. Poland)*, 2007).

35. У практиці Суду також зустрічаються випадки, у яких дозволи було відкликано в останній момент. У справі *«Махмудов проти Росії» (Makhmudov v. Russia)*, 2007, §§ 55–56 і § 71, напередодні демонстрації місцеві органи влади відкликали дозвіл на це зібрання, оскільки очікували «спалаху терористичної діяльності». Суд підтвердив, що відкликання дозволу становило втручання в належну заявнику свободу мирних зібрань.

36. У справі *«Гайд Парк та інші проти Молдови (№№ 5 і 6)» (Hyde Park and Others v. Moldova (nos. 5 and 6))*, 2010, § 41, заявники не виконали розпорядження, яким дозволялося проведення зібрання, тож двох заявників було арештовано, оскільки їхні імена не були зазначені в дозволі. Суд визнав, що це становило втручання в належну заявникам свободу мирних зібрань, оскільки арешти завадили їм взяти участь у демонстрації.

2. Превентивний арешт для запобігання участі в зібранні та відмова в доступі

37. Відмова надати дозвіл особі подорожувати з метою відвідати зустріч прирівнюється до втручання в здійснення особою свободи зібрань. У справі *«Швабе та М.Г. проти Німеччини» (Schwabe and M.G. v. Germany)*, 2011, § 102, по дорозі на демонстрацію заявників арештували й утримували під вартою протягом усього саміту країн G8. Суд визнав, що заявникам завадили взяти участь у демонстраціях проти цього саміту. Так само арешт заявника в аеропорту, який завадив йому сісти на літак, через що він пропустив мітинг, котрий мав намір відвідати, становив втручання у його право на свободу зібрань (*«Каспаров проти Росії» (Kasparov v. Russia)*, 2016, § 66–67).

38. У справі *«Алічі та інші проти Туреччини» (Alici and Others v. Türkiye)*, 2022, § 48, Суд встановив, що реальним мотивом для невикористання заявників свободи на шляху до місця проведення демонстрації було запобігти їхній участі в цьому заході. Так само у справі *«Гусейнлі та інші проти Азербайджану» (Huseynli and Others v. Azerbaijan)*, 2016, §§ 84–97, Суд

встановив, що сумнівне засудження заявників і подальше тримання їх під вартою за правопорушення, пов'язані з порушенням громадського порядку, по суті, мали на меті запобігти їхній участі в опозиційних протестах і становили втручання в їхнє право на свободу мирних зібрань.

39. У справі *«Хакім Айдін проти Туреччини» (Hakim Aydın v. Turkey)*, 2020, § 50, Суд постановив, що позбавлення заявника свободи за участь в акції протесту, зокрема пресконференції, процесії та сидячому страйку, пов'язаних з використанням мови в університеті, становило втручання у права, закріплені у статті 11.

40. Блокування місця проведення публічного заходу або навіть усього району на підставі суб'єктивної думки органів влади щодо невідворотності насильства становить втручання у право на свободу мирних зібрань (*«Примов та інші проти Росії» (Primov and Others v. Russia)*, 2014, § 97).

3. Розгін зібрання та застосування сили

41. Заходи, яких органи влади вживають під час мітингу, як-от розгін або арешт учасників, становлять втручання у право на свободу мирних зібрань (див. справи *«Оя Атаман проти Туреччини» (Oya Ataman v. Turkey)*, 2006, §§ 7 і 30; *«Гайд Парк та інші проти Молдови» (Hyde Park and Others v. Moldova)*, 2009, §§ 9, 13, 16, 31, 41, 44 і 48; *«Примов та інші проти Росії» (Primov and Others v. Russia)*, 2014, § 97).

42. Застосування поліцією сили до мирних учасників під час розгону зібрання або для підтримки громадського порядку становить втручання у свободу мирних зібрань (*«Лагуна Гузман проти Іспанії» (Laguna Guzman v. Spain)*, 2020, § 42; *«Захаров і Варжабетян проти Росії» (Zakharov and Varzhabetyan v. Russia)*, 2020, § 88).

4. Санкції після проведення демонстрації

43. Поняття «обмеження» у пункті 2 статті 11 включає також каральні заходи, вжиті після зібрання (*«Езелін проти Франції» (Ezelin v. France)*, 1991, § 39). Суд встановив, що, коли існує очевидний і підтверджений зв'язок між здійсненням заявниками свободи мирних зібрань і вжитими щодо них заходами, їхній арешт, тримання під вартою і подальші обвинувачення у вчиненні адміністративного правопорушення становитимуть втручання у їхнє право, гарантоване статтею 11 Конвенції (*«Навальний і Яшин проти Росії» (Navalnyy and Yashin v. Russia)*, 2014, § 52; див. також *«Екрем Кан та інші проти Туреччини» (Ekrem Can and Others v. Turkey)*, 2022, § 86).

44. У справі *«Фрумкін проти Росії» (Frumkin v. Russia)*, 2016, § 138, Суд встановив, що передбачені статтею 11 гарантії продовжували застосовуватися до заявника навіть після офіційного скасування зібрання, попри сутички учасників із представниками Держави. Відповідно, будь-які заходи, вжиті щодо заявника (у цій справі — його арешт після спливу часу, початково затвердженого для проведення зібрання), мали відповідати вимогам статті 11 (див. також *«Вароглу Атік та інші проти Туреччини» (Varoğlu Atik and Others v. Turkey)*, 2020).

45. У справі *«Каспаров та інші проти Росії» (Kasparov and Others v. Russia)*, 2013, § 86, чотири заявники, яких арештували й обвинуватили у вчиненні адміністративного правопорушення, а саме порушенні порядку проведення демонстрації, заперечували, що мали намір брати участь у зібранні. Тому суд дійшов висновку, що заявники не довели *prima facie* факт втручання у їхню свободу вираження поглядів або свободу зібрань. Суд визнав їхні заяви явно необґрунтованими (див. також *«Шморгунов та інші проти України» (Shmorgunov and Others v. Ukraine)*, 2021, § 487).

46. На відміну від наведеного вище прикладу, у справі *«Зулкуф Мурат Кахраман проти Туреччини» (Zulkuf Murat Kahraman v. Turkey)*, 2019, § 45, у якій заявник заперечував свою

участь у демонстрації під час національного провадження, Суд встановив, що засудження за участь у демонстрації становило втручання в здійснення його права на свободу зібрань. Зокрема, Суд дійшов висновку, що засудження заявника безперечно було спрямоване на діяльність, що належить до сфери застосування свободи зібрань. Суд пояснив, що рішення про протилежне було б рівнозначним вимозі до нього визнати діяння, у вчиненні яких його було обвинувачено. У зв'язку з цим Суд також взяв до уваги право не свідчити проти себе й підкреслив, що в разі невизнання того факту, що засудження становило втручання, заявник, який заперечував будь-яку участь у відповідних діяннях, опинився б у замкненому колі, яке позбавило б його захисту Конвенції (див. також *«Казан проти Туреччини» (Kazan v. Türkiye)*, 2023, § 56, щодо незапланованого зібрання біля будівлі суду).

47. Варто також зазначити, що у справі *«Нуреттін Альдемір та інші проти Туреччини» (Nurettin Aldemir and Others v. Turkey)*, 2007, §§ 34–35, хоча обвинувачення із заявників було знято, Суд встановив, що мало місце втручання, на підставі застосування поліцією сили для розгону учасників, а також подальшого притягнення до кримінальної відповідальності, що могло мати стримувальний ефект і позбавити заявників бажання брати участь у подібних зібраннях.

С. Законність

48. Поняття «встановлені законом» і «згідно із законом» у статтях 8–11 Конвенції не лише вимагають, щоб оскаржуваний захід мав правову основу в національному законодавстві, а й стосуються якості відповідного закону, який повинен бути доступним для відповідної особи й передбачуваним щодо його наслідків (*«Ротару проти Румунії» (Rotaru v. Romania)* [ВП], 2000, § 52; *«Маестрі проти Італії» (Maestri v. Italy)* [ВП], 2004, § 30; *«Горзелік та інші проти Польщі» (Gorzelik and Others v. Poland)* [ВП], 2004, §§ 64–65; *«Синдикат «Пасторул чел Бун» проти Румунії» (Sindicatul «Păstorul cel Bun» v. Romania)* [ВП, 2013, § 153). Крім того, порушення вимоги щодо законності, передбаченої пунктом 1 статті 5, що стосується позбавлення свободи як однієї з форм втручання у права, закріплені у статті 11, робить таке втручання незаконним (*«Хакім Айдин проти Туреччини» (Hakim Aydin v. Turkey)*, 2020, § 51).

49. Наприклад, у справі *«Джавіт Ан проти Туреччини» (Djavit An v. Turkey)*, 2003, §§ 64–68, не існувало застосовного закону, який регулював би видачу туркам-кіпріотам, що проживають на території «ТРПК», дозволів на перетин «зеленої лінії», щоб потрапити до південного Кіпру для участі в мирному зібранні з греками-кіпріотами, а тому обмеження, застосовані щодо відвідування таких зібрань, було визнано незаконними в розумінні пункту 2 статті 11 Конвенції (див. також *«Адалі проти Туреччини» (Adali v. Turkey)*, 2005).

50. Так само у справі *«Мкртчян проти Вірменії» (Mkrtchyan v. Armenia)*, 2007, § 43, §§ 39–45, Суд встановив, що заявник не міг передбачити, що його буде засуджено й оштрафовано за участь у вуличній процесії, оскільки не існувало жодного положення національного законодавства, у якому чітко було б зазначено, чи вважаються у Вірменії чинними норми колишнього законодавства Радянського Союзу, зокрема Кодексу про адміністративні правопорушення, згідно з яким його було засуджено.

51. У справі *«Лашманкін та інші проти Росії» (Lashmankin and Others v. Russia)*, 2017, §§ 410–471, Суд встановив, що широка законодавча свобода розсуду, яка вповноважує органи влади пропонувати змінити місце, час або спосіб проведення публічних зібрань, не відповідає вимозі щодо «якості закону», оскільки законодавство не містило належних та ефективних правових гарантій проти його свавільного й дискримінаційного застосування.

52. У справі *«Навальний проти Росії» (Navalnyy v. Russia)* [ВП], 2018, §§ 114–119, Суд встановив, що нормативно-правова база Росії, яка регулює проведення масових зібрань, давала можливість широко інтерпретувати, що саме становить «зібрання, про яке потрібно повідомляти», і надавала органам влади надмірно широку свободу розсуду щодо встановлення

обмежень для таких зібрань шляхом застосування жорстких примусових заходів у формі негайного арешту чи позбавлення свободи, а також покарань кримінального характеру.

53. Так само у справі *«Гафгаз Мамедов проти Азербайджану» (Gafgaz Mammadov v. Azerbaijan)*, 2015, §§54–57, Суд зазначив, що законодавство передбачало широкі повноваження щодо заборони чи припинення публічного зібрання, а також обмеження чи зміни місця, маршруту та/або часу зборів і виділення окремих ділянок для зібрань. Суд мав серйозні сумніви щодо передбачуваності й точності такого законодавства, яке допускало можливість зловживання повноваженнями для заборони чи розгону публічних зібрань (див. також справи *«Гусейнлі та інші проти Азербайджану» (Huseynli and Others v. Azerbaijan)*, 2016, і *«Хакобян та інші проти Вірменії» (Hakobyan and Others v. Armenia)*, 2012, що стосувалися превентивних арештів заявників з метою запобігти їхній участі в демонстраціях).

54. Однак у контексті статті 11 Суд визнає, що неможливо досягнути абсолютної точності у розробці законів, особливо у сферах, де ситуація змінюється залежно від панівних поглядів суспільства (*«Езелін проти Франції» (Ezelin v. France)*, 1991, § 45). Зокрема, Суд пояснив, що наслідки конкретної дії не повинні бути передбачуваними з абсолютною визначеністю: досвід показав, що це неможливо. Хоча визначеність є вкрай бажаною, вона також може спричинити надмірну жорсткість, що заважає закону встигати за обставинами, що змінюються. Відповідно, багато законів неминуче сформульовано в термінах, які більшою чи меншою мірою є нечіткими, і тлумачення та застосування яких є питаннями практики (*«Реквенї проти Угорщини» (Rekvenyi v. Hungary)* [ВП], 1999, § 34; *«Зіліберберг проти Молдови» (Ziliberberg v. Moldova)*, (ухв.), 2004; *«Примов та інші проти Росії» (Primov and Others v. Russia)*, 2014, § 125).

55. Суд також пояснив, що роль щодо винесення судового рішення, покладена на національні суди, полягає в розвіюванні тих сумнівів щодо тлумачення, які залишилися. Суд має обмежені повноваження для розгляду відповідності національному законодавству, оскільки тлумачення та застосування національного законодавства — це насамперед завдання органів державної влади, зокрема судів (*«Круслін проти Франції» (Kruslin v. France)*, 1990, § 29; *«Копп проти Швейцарії» (Kopp v. Switzerland)*, 1998, § 59; *«Веренцов проти України» (Vyerentsov v. Ukraine)*, 2013, § 54).

D. Законна мета

56. У пункті 2 статті 11 Конвенції перелічено законні цілі³, які має переслідувати втручання: національна або громадська безпека, запобігання заворушенням чи злочинам, охорона здоров'я чи моралі або захист прав і свобод інших осіб.

57. У практиці Суду обмеження свободи зібрань на основі змісту підлягають ретельнішому вивченню, ніж обмеження технічного характеру. Українці рідко зібрання забороняється на законних підставах у зв'язку зі змістом повідомлення, яке бажають донести його учасники, особливо якщо основним об'єктом критики є той самий орган, який має повноваження дозволяти або забороняти масове зібрання (*«Навальний проти Росії» (Navalnyy, v. Russia)* [ВП], 2018, § 86, і *«Примов та інші проти Росії» (Primov and Others v. Russia)*, 2014, §§ 134–135).

58. У справі *«Навальний проти Росії» (Navalnyy, v. Russia)* [ВП], 2018, опозиційного політичного лідера арештовували сім разів за два роки. Суд встановив «вагомий контекстуальні докази» того, що твердження заявника про те, що він був конкретною ціллю цих заходів, видавалися узгодженими в контексті загального напрямку діяльності, спрямованої на взяття опозиції під контроль. Суд встановив, що втручання переслідувало приховану мету «придушити політичний плюралізм, який є частиною “дієвої політичної демократії”, що керується принципом “верховенства права”, концепціями, про які йдеться в преамбулі Конвенції», а не законну мету,

3. Див. розділ I.E (b) *Посібника зі статті 11 — Свобода зібрань та об'єднання*.

передбачену пунктом 2 статті 11. У цьому випадку мало місце порушення статті 18⁴ у поєднанні зі статтею 5 і статтею 11.

59. Суд встановив, що наполягання на територіальних змінах у промовах і на демонстраціях не може автоматично прирівнюватися до загрози територіальній цілісності й національній безпеці країни. Тому наполягання на фундаментальних конституційних і територіальних змінах не може автоматично виправдовувати заборону відповідних зібрань (*«Станков та Об'єднана македонська організація «Ілїнден» проти Болгарії» (Stankov and the United Macedonian Organisation Ilinden v. Bulgaria)*, 2001, § 97).

60. Суд також постановив, що законну мету «запобігання заворушенням» потрібно тлумачити у вузькому розумінні (*«Навальний проти Росії» (Navalnyy v. Russia)* [ВП], 2018, § 122, щодо статті 11; *«Перінчек проти Швейцарії» (Perinçek v. Switzerland)*, 2013, §§ 146–151, щодо статті 10). Проте Суд визнав, що обмеження свободи мирних зібрань у громадських місцях можуть застосовуватися для захисту прав інших осіб з метою запобігання заворушенням і підтримання впорядкованого руху транспорту (*«Єва Мольнар проти Угорщини» (Éva Molnár v. Hungary)*, 2008, § 34).

61. У справі *«Езелін проти Франції» (Ezelin v. France)*, 1991, § 47, заявника було покарано через те, що він не відмежувався від неконтрольованих інцидентів, що відбулися під час демонстрації. Позиція органів влади полягала в тому, що таке ставлення було відображенням того факту, що заявник як адвокат схвалював і підтримував такі дії. Суд підтвердив, що таке втручання переслідувало законну мету «запобігання заворушенням».

62. Однак Суд не погодився, що законна мета «запобігання заворушенням» існувала у зв'язку з подіями, під час яких зібрання були ненавмисними і не викликали незручностей (*«Навальний проти Росії» (Navalnyy v. Russia)* [ВП], 2018, §§ 124–126).

Е. Необхідність у демократичному суспільстві

63. Втручання вважається «необхідним у демократичному суспільстві» для законної мети, якщо воно відповідає «нагальній суспільній потребі» і, зокрема, якщо воно пропорційне поставленій законній меті, а також якщо причини, наведені органами державної влади для його виправдання, є «відповідними й достатніми» (*«Костер проти Сполученого Королівства» (Coster v. the United Kingdom)* [ВП], 2001, § 104; *«С. і Марпер проти Сполученого Королівства» (S. and Marper v. the United Kingdom)* [ВП], 2008, § 101; *«Оботе проти Росії» (Obote v. Russia)*, 2019, § 40). Проте в цьому контексті поняття «необхідний у демократичному суспільстві» не має такої гнучкості, як слова «корисний» або «бажаний» (*«Горжелік та інші проти Польщі» (Gorzeliak and Others v. Poland)* [ВП], 2004, § 95).⁵ Крім того, порушення інших положень Конвенції, наприклад статей 3, 5 і 6, у зв'язку з участю заявника в мирному зібранні були визначальним фактором для встановлення Судом того, чи втручання у права, закріплені статтею 11, було «необхідним у демократичному суспільстві» (*«Навальний та Гунько проти Росії» (Navalnyy and Gunko v. Russia)*, 2020, §§ 84–93; *«Захаров і Варжабетян проти Росії» (Zakharov and Varzhabetyan v. Russia)*, 2020, §§ 87–91).

64. Суд пояснив, що його завдання полягає не в заміні власної думки на думку відповідних органів державної влади, а в перегляді за статтею 11 ухвалених ними рішень. Це означає, що він не зобов'язаний встановлювати, зокрема, чи Держава обґрунтовано, ретельно й добросовісно здійснювала свої повноваження. Розглядаючи, чи обмеження прав і свобод, гарантованих Конвенцією, можна вважати «необхідними в демократичному суспільстві», Договірні Держави наділені певною, проте не безмежною, свободою розсуду (*«Костер проти Сполученого*

4. Див. *Посібник зі статті 18 — Межі застосування обмежень прав*.

5. Див. розділ I.E (c) *Посібника зі статті 11 — Свобода зібрань та об'єднання*.

Королівства» (Coster v. the United Kingdom) [ВП], 2001, § 105; *«Ашугян проти Вірменії» (Ashughyan v. Armenia)*, 2008, § 89; *«Баррако проти Франції» (Barraco v. France)*, 2009, § 42; *«Каспаров та інші проти Росії» (Kasparov and Others v. Russia)*, 2013, § 86).

65. Принцип пропорційності вимагає врівноваження вимог, що стосуються цілей, перелічених у пункті 2 статті 11 Конвенції, з одного боку, і вимог, що стосуються вільного вираження поглядів словами, жестами або навіть мовчанням осіб, які зібралися на вулицях або в інших громадських місцях — з іншого (*«Кудрєвічус та інші проти Литви» (Kudreičius and Others v. Lithuania)* [ВП], 2015, § 144).

66. У цьому розділі проаналізовано оцінювання пропорційності найпоширеніших видів втручання у контексті масових протестів.

1. Відмова надати дозвіл на зібрання та розгін недозволеного зібрання

67. Суд пояснив, що відсутність попереднього дозволу і, як наслідок, «незаконність» протесту не дають органам влади повну свободу дій; вони все ще обмежені вимогою пропорційності, передбаченою статтею 11 (див. також *«Бумбеш проти Румунії» (Bumbeș v. Romania)*, 2022, §§ 94–96, щодо застосування цих принципів у контексті статті 10). Отже, потрібно спочатку визначити, чому на проведення демонстрації не було надано дозвіл, який громадський інтерес був під загрозою і які ризики створювала демонстрація. Використаний поліцією метод для знеохочення протестувальників, їхнього утримування в конкретному місці або розгону демонстрації є також важливим фактором в оцінюванні пропорційності втручання (*«Примов та інші проти Росії» (Primov and Others v. Russia)*, 2014, § 119).

а. Відмова надати дозвіл на зібрання

68. Відмова затвердити місце публічного зібрання виключно на підставі того факту, що воно відбуватиметься в один час і в одному місці з іншим публічним заходом за відсутності чіткої та об'єктивної вказівки на те, що обидва заходи не вдасться провести належним чином шляхом здійснення повноважень щодо охорони порядку, була визнана непропорційним втручанням у свободу зібрань (*«Лашманкін та інші проти Росії» (Lashmankin and Others v. Russia)*, 2017, § 422).

69. У справі *«Еллінгер проти Австрії» (Öllinger v. Austria)*, 2006, §§ 32–51, заявник хотів організувати зустріч в один час і в одному місці з опозиційною групою. Суд встановив, що беззастережна заборона контрдемонстрації була вкрай далекосяжним заходом, який вимагав особливого обґрунтування, зокрема через те, що заявник передбачав мирні й тихі засоби вираження поглядів і прямо виключав використання скандування та плакатів.

70. У справі *«Шашка проти Угорщини» (Sáska v. Hungary)*, 2012, §§ 15–23, поліція внесла зустрічну пропозицію обмежити проведення демонстрації заявника певним місцем. Суд дійшов висновку, що втручання переслідувало законну мету забезпечення громадської безпеки й захисту прав і свобод інших осіб, але не було необхідним, оскільки іншу демонстрацію, проведення якої планувалося в тому самому місці, органи влади затвердили без жодних змін.

71. У справі *«Мустафа Хаджілі та інші проти Азербайджану» (Mustafa Hajili and Others v. Azerbaijan)*, 2022, §§ 35–36, що стосувалася зібрань, на проведення яких або взагалі не було дозволу, або не було дозволу проводити їх у запланованому місці, а відмови не ґрунтувалися на таких вагомих підставах, як твердження про те, що організатори й учасники мали насильницькі наміри, прагнули чинити насильство або іншим чином заперечувати засади демократичного суспільства, Суд встановив, що і пряма відмова, і відмова дозволити проведення зібрань у запланованих місцях становили втручання у право замовників на свободу зібрань.

72. Вимогу щодо попереднього затвердження масштабу і способу проведення демонстрації було розглянуто у справі *«Оботе проти Росії» (Obote v. Russia)*, 2019, §§ 34–46. Суд зазначив, що

визначення «статичної демонстрації» в російському законодавстві було настільки широким, що під нього міг підпадати широкий спектр соціальних ситуацій, і встановив, що жодні інтереси Держави щодо запобігання заворушенням не переважували належну заявнику свободу мирних зібрань.

73. Суд також встановив, що умова для отримання дозволу на проведення зібрання, згідно з якою демонстранти не повинні носити символіку партій, політичних організацій або асоціацій, які не пройшли державну реєстрацію, не відповідала «нагальній суспільній потребі» у справі стосовно заявника, який носив незареєстровану комуністичну символіку (*«Шоларі проти Республіки Молдова» (Şolari v. the Republic of Moldova)*, 2017, § 25–39).

б. Розгін недозволеного зібрання

74. Суд наголосив, що коли демонстранти не беруть участі в актах насильства, важливо, щоб органи державної влади демонстрували певний ступінь толерантності до мирних зібрань (*«Кудревічус та інші проти Литви» (Kudrevičius and Others v. Lithuania)*, [ВП], 2015, § 150, та *«Оботе проти Росії» (Obote v. Russia)*, 2019, § 41; *«Лагуна Гузман проти Іспанії» (Laguna Guzman v. Spain)*, 2020, § 50).

75. Суд погодився, що можливі особливі обставини, за яких негайна реакція може бути виправданою, наприклад у разі спонтанної демонстрації. Проте розгін демонстрації виключно через відсутність попереднього повідомлення без будь-якої незаконної поведінки учасників може прирівнюватися до непропорційного обмеження їхньої свободи мирних зібрань (*«Букта та інші проти Угорщини» (Bukta and Others v. Hungary)*, 2007, §§ 35–36).

76. У справі *«Навальний і Яшин проти Росії» (Navalnyy and Yashin v. Russia)*, 2014, Суд встановив, що Уряд не зміг продемонструвати наявність нагальної суспільної потреби для переривання мирного «спонтанного маршу», який відбувся після завершення дозволеного зібрання, оскільки національні суди не намагалися визначити ступінь ризику, який становили протестувальники, і чи необхідно було їх зупиняти. Відповідно, силове втручання поліції не було пропорційним і необхідним для запобігання заворушенням у розумінні пункту 2 статті 11.

77. У справі *«Оя Атаман проти Туреччини» (Oya Ataman v. Turkey)*, 2006, заявник організував незаконний марш. Не було доказів, які свідчили б, що він становив небезпеку для громадського порядку, крім можливого порушення руху транспорту. Суд дійшов висновку, що силове втручання поліції з використанням перцевого спрею не було пропорційним і необхідним для запобігання заворушенням. Суд постановив, що коли демонстранти не беруть участі в актах насильства, органам державної влади необхідно демонструвати певний ступінь толерантності до мирних зібрань.

78. Крім того, якщо демонстрація не проводилася способом, що відповідає зазначеному в рішенні органу влади про надання дозволу на її проведення, як-от, наприклад, у справі *«Нуреттін Альдемір та інші проти Туреччини» (Nurettin Aldemir and Others v. Turkey)*, 2007, у якій демонстрація проводилася в місці, якого не було в переліку дозволених, Суд повторно підтвердив, що коли демонстранти не беруть участі в актах насильства, силове втручання з боку поліцейських не є пропорційним або необхідним для запобігання заворушенням.

79. У справі *«Ібрагімов та інші про Азербайджану» (Ibrahimov and Others v. Azerbaijan)*, 2016, Суд зауважив, що органи влади розігнали мирну демонстрацію з обмеженою кількістю учасників невдовзі після її початку. Суд встановив, що органи влади не навели відповідних і достатніх причин, які виправдовували б розгін демонстрації.

80. На відміну від наведених вище прикладів, у справі *«Примов та інші проти Росії» (Primov and Others v. Russia)*, 2014, Суд взяв до уваги значну кількість протестувальників, які брали участь у більш ніж «незначних» і «поодиноких» випадках насильства. Поліція втрутилася, аби приборати барикаду, зведену демонстрантами на головній дорозі. Суд дійшов висновку, що використання

спеціального обладнання для придушення заворушення було виправданим. Проте Суд вважав, що якби обидві сторони — і демонстранти, і поліція — брали участь в актах насильства, необхідно було б розглянути, хто його розпочав (*«Нуреттин Альдемір та інші проти Туреччини» (Nurettin Aldemir and Others v. Turkey)*, 2007, § 45).

81. У справі *«Гейлани та інші проти Туреччини» (Geylani and Others v. Türkiye)*, 2023, §§ 122–127, Суд встановив, що жорстокий розгін зібрання був непропорційним, посилаючись, *inter alia*, на встановлені ним факти щодо використання водомета, яке призвело до порушення статті 3 Конвенції в її матеріальному аспекті у зв'язку із отриманням заявником серйозних ушкоджень.

2. Покарання після проведення демонстрації

82. Суд розглянув необхідність засудження у зв'язку з недозволеними зібраннями. Він пояснив, що йому потрібно оцінити характер і тяжкість призначеного покарання, щоб розглянути пропорційність втручання стосовно переслідуваної мети. У зв'язку з цим Суд наголосив, що на мирну демонстрацію в принципі не повинна поширюватися загроза кримінального покарання, а особливо позбавлення свободи. Тому Суд з особливою ретельністю розглядає справи, у яких призначене органами державної влади покарання за ненасильницьку поведінку передбачає тюремне ув'язнення (*«Екрем Кан та інші проти Туреччини» (Ekrem Can and Others v. Turkey)*, 2022, § 92; *«Чхартішвілі проти Грузії» (Chkhartishvili v. Georgia)*, 2023, § 60).

83. У справі *«Шморгунов та інші проти України» (Shmorgunov and Others v. Ukraine)*, 2021, §§ 492–493, Суд пояснив, що коли особи беруть участь в актах насильства, органи державної влади користуються ширшою свободою розсуду під час розгляду необхідності втручання у свободу зібрань, і накладення санкції за такі протиправні дії може вважатися сумісним з гарантіями статті 11 Конвенції. Проте, згідно з практикою Суду, призначення тривалих термінів ув'язнення за беззбройну сутичку з поліцією або кидання каменів чи інших снарядів у них без заподіяння серйозних травм вважалось непропорційним у багатьох справах. У зв'язку з цим Суд нагадав, що застосування примусових заходів, наприклад застосування сили для розгону зібрання, затримання учасників, тримання під вартою та/або подальше засудження, можуть позбавити їх та інших осіб бажання брати участь у подібних зібраннях у майбутньому й узагалі у відкритих політичних дискусіях.

84. У справі *«Оботе проти Росії» (Obote v. Russia)*, 2019, Суд постановив, що національні суди, визнавши заявника винним у вчиненні адміністративного правопорушення, не оцінили рівень порушення порядку, яке спричинив захід, і чи він його взагалі спричинив. Суд дійшов висновку, що національні судові органи під час адміністративного провадження не вжили заходів урівноваження, надавши пріоритетної ваги формальній незаконності передбачуваної статичної демонстрації.

85. Так само у справі *«Развозжаєв проти Росії та України та Удальцов проти Росії» (Razvozhayev v. Russia and Ukraine and Udaltsov v. Russia)*, 2019, Суд встановив, що засудження заявників за організацію «масового заворушення» після зіткнень під час демонстрації без достатньо ретельного розгляду дій і намірів власне організатора заходу, становило порушення статті 11. У зв'язку з цим у справі *«Кемал Четін проти Туреччини» (Kemal Çetin v. Turkey)*, 2020, § 47, Суд наголосив, що організаторів протесту не можна притягати до кримінальної відповідальності, якщо вони безпосередньо не брали участі в оскаржуваних діях, якщо вони не заохочували до таких дій і не підтримували незаконну поведінку. Іншими словами, організаторів не можна притягати до відповідальності за дії інших осіб, якщо вони явно (активно й безпосередньо) чи опосередковано (наприклад, не втрутившись, коли потрібно було припинити неприйнятну поведінку) не брали участі в таких діях. Відповідно, організаторів протесту можна звільнити від кримінальної відповідальності на підставі їхньої поведінки. У справі *«Імрек проти Туреччини» (Imrek v. Turkey)*, 2020, §§ 33–38, Суд особливо наголосив на обов'язку національних

судів надавати достатнє обґрунтування для засудження організаторів за дії, вчинені учасниками демонстрації.

86. Суд також розглянув суворість покарань, призначених після проведення демонстрації. У справі *«Кудревічус та інші проти Литви» (Kudrevičius and Others v. Lithuania)* [ВП], 2015, Суд, серед інших чинників, врахував покарання у формі шістдесятиденного тримання під вартою, виконання якого було призупинено на один рік з метою забезпечення його пропорційності. Єдиним реальним наслідком засудження заявників був обов'язок протягом одного року отримати дозвіл, якщо вони захочуть залишити місце свого проживання на строк понад сім днів. Суд дійшов висновку, що така незручність, що виникла для заявників, які заблокували автомобільні шляхи приблизно на два дні, не була непропорційною серйозному порушенню громадського порядку.

87. Так само у справі *«Рай та Еванс проти Сполученого Королівства» (Rai and Evans v. the United Kingdom)* (ухв.), 2009, що стосувалася участі в недозволеній демонстрації, Суд дійшов висновку, що накладені на заявників штрафи були пропорційними. Суд взяв до уваги низку чинників, зокрема попередні знання заявників про часові обмеження для отримання дозволу й безсумнівну можливість звернутися до відповідних органів, щоб його отримати, обмеження дозволу спеціальними зонами безпеки, встановлення конкретних умов, що чітко відповідали цілям захисту громадських інтересів, поведінки поліції, яка дозволила заявникам продовжувати проведення демонстрації й надала можливість розійтися без застосування санкцій, а також помірність застосованих у результаті санкцій, хоча вони й мали кримінальний характер (див. також *«Чісер і Чібі проти Румунії» (Csiszer and Csibi v. Romania)*, 2020, §§ 118–122, щодо штрафів, які не можуть перетворюватися на покарання у формі тримання під вартою).

88. У справі *«Берладір та інші проти Росії» (Berladir and Others v. Russia)*, 2012, російські органи влади не заборонили відповідне масове зібрання, а натомість надали організаторам швидку відповідь, запропонувавши альтернативне місце проведення. Організатори без жодних вагомих причин не прийняли пропозицію органів влади. Суд встановив, що той факт, що заявники не розглянули пропозицію, принаймні частково, ускладнив завдання органів влади щодо гарантування безпеки й ужиття необхідних підготовчих заходів для запланованого зібрання в межах відносно адекватного строку. Суд дійшов висновку, що рішення національних судів визнати, що дії заявників становили адміністративне правопорушення, і накласти на них невеликі штрафи було пропорційним.

89. На відміну від наведеного вище прикладу, у справі *«Гайд Парк та інші проти Молдови (№№ 5 і 6)» (Hyde Park and Others v. Moldova (nos. 5 and 6))*, 2010, після арешту мирних демонстрантів за те, що вони не отримали дозвіл на проведення свого зібрання, національні органи влади наклали штраф, розмір якого був наближений до верхньої межі передбаченої законодавством шкали покарань (80 % від передбаченого законодавством максимального розміру), що Суд визнав непропорційним втручанням у право на зібрання.

90. У справі *«Екрем Кан та інші проти Туреччини» (Ekrem Can and Others v. Turkey)*, 2022, §§ 93–94, Суд дійшов висновку, що позбавлення волі на строк один рік і вісім місяців було особливо суворим і непропорційним покаранням за ненасильницький протест біля будівлі суду. Суд також зазначив, що до заявників застосовувалося досудове тримання під вартою протягом понад одного року й восьми місяців (що він вважав дуже тривалим строком) за діяння, які підпадають під дію статті 11. Тому Суд встановив факт порушення цього положення.

3. Превентивний арешт для запобігання участі в зібранні

91. У справі *«Швабе та М.Г. проти Німеччини» (Schwabe and M.G. v. Germany)*, 2011, Суд встановив, що тримання заявників під вартою протягом майже шести днів, що дорівнювало тривалості саміту країн G8, проти якого вони мали намір протестувати, було непропорційним заходом, який мав запобігти потенційному бажанню інших осіб звільнити затриманих

демонстрантів під час саміту. Суд вважав, що існували інші ефективні, але менш суворі заходи, якими органи влади могли скористатися, щоб досягти своїх цілей, наприклад вилучення плакатів, які вони знайшли серед речей заявників. У зв'язку з цим Суд встановив факт порушення статті 11 Конвенції.

Ф. Позитивні зобов'язання

92. Право на свободу мирних зібрань також покладає на Договірні Держави позитивні зобов'язання (*«Еллінгер проти Австрії» (Öllinger v. Austria)*, 2006, § 35).⁶ Держави повинні не лише утримуватися від застосування необґрунтованих обмежень права на мирні зібрання, а й захищати таке право. Хоча основна мета статті 11 полягає в захисті особи від свавільного втручання органів державної влади у здійснення захищених прав, (*«Об'єднане товариство машиністів електровозів та водіїв пожежних машин (ASLEF) проти Сполученого Королівства» (Associated Society of Locomotive Engineers and Firemen (ASLEF) v. the United Kingdom)*, 2007, § 37; *«Немцов проти Росії» (Nemtsov v. Russia)*, 2014, § 72), можуть також існувати позитивні зобов'язання забезпечувати ефективне здійснення цих прав (*«Джавім Ан проти Туреччини» (Djavit An v. Turkey)*, 2003, § 57; *«Оя Атаман проти Туреччини» (Oya Ataman v. Turkey)*, 2006, § 36; *«Гюн та інші проти Туреччини» (Gün and Others v. Turkey)*, 2013).

1. Захист учасників від насильства

93. Обов'язком органів влади є вжиття належних заходів щодо законних демонстрацій для забезпечення їх мирного проведення та безпеки всіх громадян (*«Оя Атаман проти Туреччини» (Oya Ataman v. Turkey)*, 2006, § 35; *«Махмудов проти Росії» (Makhmudov v. Russia)*, 2007, §§ 63–65; *«Гюн та інші проти Туреччини» (Gün and Others v. Turkey)*, 2013). Проте їм не потрібно повністю гарантувати це й вони мають широку свободу розсуду щодо вибору засобів, які можуть використати (*«Протопапа проти Туреччини» (Protopapa v. Turkey)*, 2009, § 108). У цій сфері зобов'язання за статтею 11 Конвенції є зобов'язанням щодо вжиття заходів, а не досягнення результатів (*«Джуліані та Гаджіо проти Італії» (Giuliani and Gaggio v. Italy)* [ВП], 2011, § 251; *«Кудревічус та інші проти Литви» (Kudrevičius and Others v. Lithuania)* [ВП], 2015, § 159; *«Платформа “Лікарі за життя” проти Австрії» (Plattform “Arzte fur das Leben” v. Austria)*, 1988, § 34; *«Фабер проти Угорщини» (Fáber v. Hungary)*, 2012, § 39).

94. Навіть якщо наміри демонстрантів не є насильницькими, публічні демонстрації все одно можуть становити загрозу громадському порядку, якщо контрдемонстранти також заявлять про своє право на свободу мирних зібрань. Суд постановив, що органи влади мають позитивне зобов'язання захищати законні демонстрації від контрдемонстрацій. Реальна й ефективна свобода об'єднання не може обмежуватися лише обов'язком Держави не втручатися (*«Платформа “Лікарі за життя” проти Австрії» (Plattform “Arzte fur das Leben” v. Austria)*, 1988, § 34).

95. У цьому контексті Суд пояснив, що обов'язком Договірних Держав є вжиття обґрунтованих і доцільних заходів для уможливлення мирного проведення законних демонстрацій. Органи влади зобов'язані вживати належних заходів для запобігання актам насильства, спрямованим проти учасників мітингу, або принаймні для обмеження їхнього обсягу. Інакше Держави не виконають своє позитивне зобов'язання за статтею 11 (*«Об'єднана македонська організація «Ілinden» та Іванов проти Болгарії» (United Macedonian Organisation Ilinden and Ivanov v. Bulgaria)*, 2005, § 115).

96. Суд також постановив, що Держава має позитивне зобов'язання захищати право на свободу зібрань обох груп демонстрантів, які виступають за протилежні погляди, і повинна знайти

6. Див. розділ I.D. *Посібника зі статті 11 — Свобода зібрань та об'єднання.*

найменш обмежувальні засоби, які по суті уможливають проведення обох демонстрацій. Самого існування ризику зіткнень з учасниками контрдемонстрації недостатньо для заборони заходу. Оцінюючи це питання, органи влади повинні зробити конкретні прогнози потенційного масштабу порушень, щоб оцінити ресурси, необхідні для нейтралізації загрози жорстоких сутичок («*Фабер проти Угорщини*» (*Fáber v. Hungary*), 2012, §§ 40 і 43).

97. У справі «*Платформа “Лікарі за життя” проти Австрії*» (*Plattform “Arzte fur das Leben” v. Austria*), 1988, контрдемонстранти порушили порядок проведення масового зібрання і маршу асоціації заявника. Суд зауважив, що було заборонено проводити дві контрдемонстрації, а вздовж маршруту чергувала велика кількість поліцейських, які не відмовляли асоціації заявника в захисті навіть після того, як заявник вирішив змінити маршрут. Суд дійшов висновку, що органи влади вжили обґрунтованих і доцільних заходів.

98. На відміну від наведеного вище прикладу, у справі «*Фрумкін проти Росії*» (*Frumkin v. Russia*), 2016, Суд встановив, що порушення порядку проведення мирної демонстрації було наслідком неспроможності поліції вжити «простих та очевидних заходів» для забезпечення надійного каналу комунікації з організаторами до початку зібрання, і встановив факт порушення статті 11 Конвенції.

99. У справі «*Ідентоба та інші проти Грузії*» (*Identoba and Others v. Georgia*), 2015, з огляду на те, що організатор маршу окремо попередив поліцію про ймовірність нападу, Суд встановив, що правоохоронні органи мали переконливе позитивне зобов'язання захистити демонстрантів від насильства. Суд дійшов висновку, що той факт, що тільки обмежена кількість поліцейських були присутніми й що вони дистанціювалися, коли почалися словесні образи, посприяв переростанню напруження у фізичне насильство. Крім того, замість того, щоб зосередитися на стримуванні агресивних контрдемонстрантів і дати можливість мирній процесії продовжити ходу, запізніле втручання поліції виразилося в арешті й евакуації деяких із заявників. Суд дійшов висновку, що національні органи влади не змогли забезпечити належний захист заявників від нападів окремих осіб під час маршу.

100. Так само у справі «*Беркман проти Росії*» (*Berkman v. Russia*), 2020, Суд встановив факт порушення статті 11 у зв'язку з пасивністю поліції та неспроможністю стримати гомофобні словесні образи й фізичний тиск контрдемонстрантів. У справі «*Промо Лекс та інші проти Республіки Молдова*» (*Promo Lex and Others v. the Republic of Moldova*), 2015, на заявників під час демонстрації напало кілька осіб. Поліція з'явилася тільки через півтори години після нападу й узяла під варту двох уже знерухомлених нападників. Суд дійшов висновку, що органи влади не вжили доцільних заходів для захисту заявників від нападу.

101. Насамкінець слід зазначити, що Суд наголосив на важливості вжиття запобіжних заходів безпеки, як-от забезпечення присутності служб першої допомоги на місці проведення демонстрацій, щоб гарантувати спокійне проведення будь-якої події, зустрічі або інших зборів політичного, культурного чи іншого характеру («*Оя Атаман проти Туреччини*» (*Oya Ataman v. Turkey*), 2006).

2. Процесуальне зобов'язання провести розслідування

102. Суд пояснив, що коли особи діють способом, який негативно впливає на права, закріплені у статті 11, органи державної влади зобов'язані провести розслідування випадків насильства, що вплинули на здійснення цих прав («*Ураніо Токсо та інші проти Греції*» (*Ouranio Toxo and Others v. Greece*), 2005, § 43).

103. У справі «*Промо Лекс та інші проти Республіки Молдова*» (*Promo Lex and Others v. the Republic of Moldova*), 2015, особи в масках напали на заявників, які стверджували, що напад знімали поліцейські в цивільному одязі. Органи влади заперечили, що зазначені особи були працівниками поліції, але не робили жодних спроб з'ясувати особи нападників. Далі Суд

зазначив, що навіть, хоча всіх шістьох нападників в подальшому вдалося ідентифікувати, чотирьох з них не було засуджено без будь-яких очевидних причин. Суд також зазначив, що хоча один з нападників зізнався, що йому заплатили за здійснення нападу, не було доказів того, що органи влади спробували з'ясувати замовника. Суд встановив, що Держава не виконала своє процесуальне зобов'язання за статтею 11 Конвенції.

104. У разі масштабної сутички між протестувальниками та співробітниками правоохоронних органів, що передбачає насильство з обох боків, органи влади повинні почати розслідування з власної ініціативи, ретельно вивчити дії не лише тих протестувальників, які діяли жорстко, а й співробітників правоохоронних органів (*«Захаров і Варжабетян проти Росії» (Zakharov and Varzhabetyan v. Russia)*, 2020, §§ 53–55).

Г. Обмеження на дискримінаційних підставах

105. Стаття 14 Конвенції⁷ гарантує користування правами та свободами, яке має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою — статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження або за іншою ознакою. У контексті протестів захист від дискримінації також може бути актуальним.

106. Наприклад у справі *«Банчковський та інші проти Польщі» (Bączkowski and Others v. Poland)*, 2007, заявникам відмовили в наданні дозволу на організацію у Варшаві зібрання у важливу для них пам'ятну дату з метою привернення уваги до дискримінації різноманітних меншин, зокрема гомосексуалів. У тексті рішення про відмову в наданні заявникам дозволу не було нічого, що свідчило б про дискримінацію, але у відповідний час мер міста публічно висловив особисті категоричні погляди проти гомосексуалів. Суд вважав, що «можна обґрунтовано припустити, що в цьому випадку погляди [мера] могли вплинути на процес ухвалення рішення і в результаті мали негативний вплив на право заявників на свободу зібрань без дискримінації». Суд встановив факт порушення статті 14 у поєднанні зі статтею 11.

107. У справі *«Ідентоба та інші проти Грузії» (Identoba and Others v. Georgia)*, 2015, Суд встановив, що Держава не захистила демонстрантів від гомофобного насильства й не провела ефективне розслідування, що Суд визнав порушенням статті 11 у поєднанні зі статтею 14 Конвенції. Органи влади повинні належним чином сприяти проведенню запланованого заходу шляхом стримування гомофобних словесних образ та фізичного тиску з боку контрдемонстрантів (*«Беркман проти Росії» (Berkman v. Russia)*, 2020, §§ 55–57).

---

7. Див. *Посібник зі статті 14 Європейської конвенції з прав людини та статті 1 Протоколу № 12 до Конвенції — Заборона дискримінації*.

II. Свобода вираження поглядів (стаття 10)

Стаття 10 Конвенції

«1. Кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. Ця стаття не перешкоджає державам вимагати ліцензування діяльності радіомовних, телевізійних або кінематографічних підприємств.

2. Здійснення цих свобод, оскільки воно пов'язане з обов'язками і відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду».

A. Застосовність

108. Загалом, вирішуючи, чи певна дія або поведінка підпадає під сферу застосування статті 10, Суд оцінює характер відповідної дії або поведінки, зокрема її експресивні ознаки з об'єктивної точки зору, а також мету або намір особи, яка вчинила відповідну дію чи поведінку відповідним чином («*Мурат Вурал проти Туреччини*» (*Murat Vural v. Turkey*), 2014, § 54). У зв'язку з цим стаття 10 охоплює не лише інформацію та ідеї, які є широко розповсюдженими, а й точки зору меншин і погляди, які багато людей можуть вважати образливими («*Беда проти Швейцарії*» (*Bédât v. Switzerland*) [ВП], 2016, § 48).

109. Протести є вираженням поглядів у розумінні статті 10. У справі «*Стілл та інші проти Сполученого Королівства*» (*Steel and Others v. the United Kingdom*), 1998, хоча протести набули форми, яка фізично перешкоджала певним видам діяльності, які заявники не схвалювали, Суд дійшов висновку, що вони становили вираження поглядів у розумінні статті 10.

110. У справі «*Сінкова проти України*» (*Sinkova v. Ukraine*), 2018, заявниця вчинила те, що вона сама вважала художньою виставою (смаження яєць на меморіалі), яку вона доручила зафіксувати на відеозаписі, підготувала повідомлення, у якому пояснила свою позицію, й опублікувала його разом з відеозаписом в інтернеті. Суд дійшов висновку, що її вчинок був протестом проти певної державної політики й підпадав під дію статті 10 Конвенції. Так само у справі «*Ольга Кудріна проти Росії*» (*Olga Kudrina v. Russia*), 2021, § 49, Суд розглянув за статтею 10 політичний протест, під час якого заявниця вивісила плакат на зовнішній стіні готелю і розкидала політичні листівки з вікна над головами людей і журналістів, які зібралися внизу. У справі «*Єжов та інші проти Росії*» (*Yezhov and Others v. Russia*), 2021, § 27, Суд розглянув за статтею 10 акцію протесту проти політики уряду, під час якої заявники, які входили до складу групи із приблизно тридцяти осіб, силоміць пройшли через пропускний пункт у будівлю відповідного міністерства і замкнулися в кількох кабінетах, де скандували гасла й розкидали листівки з вікон.

111. У справі «*Ганджійський проти Болгарії*» (*Handzhiyski v. Bulgaria*), 2021, § 45, що стосувалася оздоблення статуї комуністичного лідера атрибутами Санта-Клауса в контексті політичного протесту місцевого опозиційного лідера, Суд встановив, що мала застосовуватися стаття 10, оскільки заявник мав намір взяти участь у політичному протесті й «поширювати» свої «ідеї» про уряд і політичну партію, яка його підтримувала.

112. Стаття 10 застосовується не лише до змісту інформації, а й до способів її передавання чи отримання. Будь-яке обмеження, застосоване до таких способів, неминуче втручається у право на отримання та поширення інформації («*Аутронік АГ проти Швейцарії*» (*Autronic AG v. Switzerland*), 1990, § 47; «*Агмет Йлдірім проти Туреччини*» (*Ahmet Yildirim v. Turkey*), 2012, § 50).

113. Відповідно, у цьому контексті Суд визнав важливу роль інтернету у здійсненні свободи вираження поглядів. У справі «*Таймз Н'юзпейперс Лтд проти Сполученого Королівства*» (*No 1 i 2*) (*Times Newspapers Ltd v. the United Kingdom*) (nos. 1 and 2), 2009, § 27, Суд нагадав, що з огляду на його доступність і можливість зберігати й передавати величезні обсяги інформації інтернет відіграє важливу роль у розширенні доступу громадськості до новин і сприянні поширенню інформації загалом. Активність користувачів інтернету в частині самовираження надає безпрецедентну платформу для здійснення свободи вираження поглядів (див. також «*Делфі АС проти Естонії*» (*Delfi AS v. Estonia*) [ВП], 2015, § 110).

114. Наостанок, як уже було пояснено в розділі I.A., варто зазначити, що у справах, які стосуються публічних зібрань, існує тісний зв'язок між свободами, захищеними статтями 10 та 11 Конвенції.

В. Форми втручання

115. Згідно з практикою Суду, будь-який захід, вжитий органами влади для обмеження свободи вираження поглядів, може становити втручання у таку свободу в розумінні пункту 2 статті 10 Конвенції. Суд індивідуально оцінює це питання в кожному окремому випадку. Зазначені нижче форми втручання найбільш поширені в контексті масових протестів.

1. Блокування інтернету

116. Суд встановив, що заходи блокування, що ґрунтуються на ствердженні незаконності опублікованих матеріалів, становлять попереднє обмеження. Хоча Суд у численних справах підтвердив, що попередні обмеження публікації самі по собі не заборонені статтею 10, вони мають бути частиною правової бази, яка забезпечує жорсткий контроль за обсягом заборони й ефективний судовий перегляд для запобігання потенційним зловживанням. Масове блокування, яке унеможливує доступ до великих обсягів інформації, що суттєво обмежує права користувачів інтернету й має значний побічний ефект, неприйнятне з точки зору статті 10 («*Агмет Йлдірім проти Туреччини*» *Ahmet Yildirim v. Turkey*, 2012, § 64).

117. У справі «*Кабліс проти Росії*» (*Kablis v. Russia*), 2019, Суд встановив, що блокування облікового запису заявника в соціальній мережі і трьох публікацій у його блозі на тій підставі, що вони містили заклики до участі в публічному заході, місце проведення якого не було затверджене міською адміністрацією, становило втручання у право заявника на свободу вираження поглядів. На думку Суду, той факт, що заявник міг створити новий обліковий запис у соціальній мережі чи опублікувати нові статті у своєму блозі, ніяк не вплинув на цей висновок.

2. Втручання у висвітлення подій у засобах масової інформації

118. Суд постановив, що засоби масової інформації відіграють вирішальну роль у наданні інформації про дії органів влади стосовно проведення публічних демонстрацій і стримування заворушень. Згідно з практикою Суду, роль «спостерігачів», яку відіграють представники засобів масової інформації, набуває особливого значення у таких контекстах, оскільки їхня присутність є гарантією того, що органи влади можуть бути притягнуті до відповідальності за свою поведінку щодо демонстрантів і громадськості загалом, коли справа доходить до охорони порядку на великих зібраннях, зокрема коли йдеться про методи, що застосовуються для контролю чи розгону протестувальників або підтримання громадського порядку («*Пентікайнен проти Фінляндії*» (*Pentikäinen v. Finland*) [ВП], 2015, § 89). Відповідно, заходи органів влади, що

перешкоджають журналістам виконувати їхню роботу, можуть викликати питання за статтею 10 («*Гселл проти Швейцарії*» (*Gsell v. Switzerland*), 2009, § 49 і наступні; «*Наджафлі проти Азербайджану*» (*Najafli v. Azerbaijan*), 2012, § 68).

119. Наприклад, у справі «*Пентікайнен проти Фінляндії*» (*Pentikäinen v. Finland*) [ВП], 2015, що стосувалася затримання фотожурналіста під час демонстрації і його подальшого тримання під вартою та засудження за вияв непокори працівникам поліції, Суд встановив, що, навіть якщо оскаржувані заходи не були націлені на заявника як на журналіста, а лише стали наслідком недотримання ним вказівок працівників поліції щодо необхідності розійтися, такі заходи негативно вплинули на виконання ним журналістських функцій. Тому Суд встановив, що мало місце «втручання» в його свободу вираження поглядів.

120. У справі «*Буткевич проти Росії*» (*Butkevich v. Russia*), 2018, заявника, який був журналістом українського телеканалу, було визнано винним у недотриманні вказівок працівників поліції під час демонстрації і в подальшому засуджено до тримання під вартою строком два дні. Заявник намагався зробити фото демонстрації, тобто зібрати інформацію, якою планував поділитися, обробивши фото для подальшого поширення. Суд дійшов висновку, що здійснені органами влади арешт, тримання під вартою і притягнення до відповідальності заявника становили втручання за статтею 10, оскільки збір інформації становить важливий підготовчий етап у журналістиці й невід'ємну, захищену складову свободи преси.

121. Справа «*Наджафлі проти Азербайджану*» (*Najafli v. Azerbaijan*), 2012, стосувалася журналіста, якого побили працівники поліції, коли він висвітлював недозволену демонстрацію. Суд встановив, що жорстоке фізичне поводження з боку представників Держави стосовно журналістів, які виконували свої професійні обов'язки, істотно зашкодило здійсненню ними свого права отримувати та поширювати інформацію. Незалежно від наявності фактичного наміру втрутитися в журналістську діяльність заявника, щодо нього було здійснено недоцільне й надмірне застосування сили, попри його очевидні спроби ідентифікувати себе як журналіста, що виконує свої професійні обов'язки. Тому Суд дійшов висновку, що мало місце втручання у право заявника за статтею 10 Конвенції.

3. Санкції за вигукування гасел чи виголошення промов під час протестів

122. Згідно з практикою Суду, санкції, що застосовуються для різних форм вираження поглядів під час протестів, становлять втручання у права, закріплені у статті 10 Конвенції⁸.

123. Наприклад, у справі «*Гюль та інші проти Туреччини*» (*Gül and Others v. Turkey*), 2010, § 35, Суд встановив, що засудження заявників за вигукування гасел на підтримку незаконної збройної організації становило втручання в їхні права, закріплені у статті 10 (див. також справу «*Йлмаз і Кілич проти Туреччини*» (*Yılmaz and Kılıç v. Turkey*), 2008).

124. Так само у справі «*Ферідун Язар проти Туреччини*» (*Feridun Yazar v. Turkey*), 2004, заявників було засуджено за промови, які вони виголосили на позачерговому з'їзді політичної партії, яка, за твердженням органів влади, демонструвала підтримку незаконної збройної організації. Засудження вважалося втручанням у свободу вираження поглядів за статтею 10 Конвенції.

125. У справі «*Манніков проти Росії*» (*Manannikov v. Russia*), 2022, Суд розглянув за статтею 10, покладаючись також на судову практику щодо статті 11, використання учасником контрдemonстрації провокаційного плаката, який спотворював суть повідомлення основного заходу і, ймовірно, міг призвести до заворушення. Він дійшов висновку, що вказівка з боку працівників поліції прибрати плакат і притягнення заявника до адміністративної відповідальності становили втручання у права, закріплені у статті 10.

⁸ Приклади класифікації різних форм поведінки за статтею 10 і/або 11 див. також у *Посібнику зі статті 11* (розділ I(B)(2)).

С. Законність

126. Щоб втручання у свободу вираження поглядів за статтею 10 було допустимим, воно насамперед має бути «встановленим законом».

127. У зв'язку з цим Суд постановив, що поняття «встановлені законом» у пункті 2 статті 10 не лише вимагає, щоб оскаржуваний захід мав правову основу в національному законодавстві, а й стосується якості відповідного закону, який повинен бути доступним для відповідної особи й передбачуваним щодо його наслідків. Поняття «якість закону» у зв'язку з критерієм передбачуваності вимагає, щоб закон відповідав принципу верховенства права, а тому це означає, що в національному законодавстві мають існувати належні гарантії захисту від свавільного втручання з боку органів державної влади (*«Маляр Кетфарку Кутя Парт проти Угорщини» (Magyar Kétfarkú Kutya Párt v. Hungary)* [ВП], 2020, § 93).

128. У справі *«Кабліс проти Росії» (Kablis v. Russia)*, 2019, § 93, Суд встановив, що поняття «публічні заходи, що проводилися з порушенням встановленого порядку» у відповідному розділі Закону «Про інформацію» було надто широким і нечітким для задоволення вимоги щодо законності, оскільки будь-яке порушення порядку проведення публічних заходів, незалежно від того, наскільки незначним чи безневинним воно було, могло дати Генеральному прокурору достатні підстави для блокування доступу до публікацій в інтернеті, що містили заклики до участі в такому заході.

129. На відміну від наведеного вище прикладу, у справі *«Мурат Вурал проти Туреччини» (Murat Vural v. Turkey)*, 2014, §§ 31 і 60, заявника було засуджено за експресивну поведінку, що полягала в обливанні фарбою статуй засновника країни — Ататюрка. Суд посилався на Закон Туреччини «Про правопорушення проти Ататюрка» і встановив, що цей закон був достатньо інформативним і відповідав вимогам щодо передбачуваності.

130. Загальна заборона доступу громадськості до зібрання може вплинути й на журналістів. У справі *«Гселл проти Швейцарії» (Gsell v. Switzerland)*, 2009, у якій поліція відмовила заявнику-журналісту в доступі на щорічну зустріч Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ) у Давосі у зв'язку з численними заходами безпеки, застосованими після отримання поліцією інформації про заплановані недозволені демонстрації та заворушення, Суд встановив, що застосована заборона не мала очевидної правової основи, а тому не відповідала вимозі щодо законності згідно з пунктом 2 статті 10 Конвенції.

131. У справі *«Ібрагімов і Маммадов проти Азербайджану» (Ibrahimov and Mammadov v. Azerbaijan)*, 2020, §§ 170–174, Суд встановив, що арешт заявників і досудове тримання під вартою, формально пов'язані з обвинуваченням у незаконному обігу наркотиків, насправді мали на меті покарати їх за нанесення графіті на статую колишнього Президента країни, що було поєднанням поведінки та словесного вираження, захищених як форма вираження політичних поглядів за статтею 10. Тому Суд встановив, що такі завуальовані дії органів влади становили втручання в належну заявникам свободу вираження поглядів і що таке втручання було незаконним, у край свавільним і не відповідало принципу верховенства права.

Д. Законна мета

132. Суд пояснив, що, як зазначено в статті 10, свобода вираження поглядів допускає винятки, які, однак, слід тлумачити у вузькому сенсі, а необхідність будь-яких обмежень має бути переконливо доведена. Прикметник «необхідні» в розумінні пункту 2 статті 10 передбачає існування «нагальної суспільної потреби». Договірні Держави наділені певною свободою розсуду щодо оцінювання наявності такої потреби, проте вона супроводжується європейським наглядом, який охоплює і законодавство, і рішення, згідно з якими воно застосовується, навіть якщо вони ухвалені незалежними судами. Тому Суд уповноважений виносити остаточне

рішення щодо сумісності «обмеження» зі свободою вираження поглядів, захищеної статтею 10 («*Мадяр Гельсінкі Бізотцаг проти Угорщини*» (*Magyar Helsinki Bizottság v. Hungary*) [ВП], 2016, § 187; «*Кабліс проти Росії*» (*Kablis v. Russia*), 2019, § 82).

133. У пункті 2 статті 10 Конвенції перелічено дев'ять законних цілей, для яких обмеження свободи вираження поглядів може бути виправданим: захист національної безпеки, захист територіальної цілісності, захист громадської безпеки, запобігання заворушенням чи злочинам, охорона здоров'я чи моралі, захист репутації чи прав інших осіб, запобігання розголошенню конфіденційної інформації та підтримання авторитету і безсторонності суду. Нижче розглянуто законні цілі, що можуть бути актуальними в контексті масових протестів.

1. Захист національної безпеки та запобігання заворушенням чи злочинам

134. Загалом Суд постановив, що відповідно до пункту 2 статті 10 Конвенції існує мало можливостей для встановлення обмежень на політичні висловлювання або на обговорення питань, що становлять громадський інтерес. Якщо висловлені думки не містять підбурювання до насильства, іншими словами, якщо вони не закликають до насильницьких дій або кривавої помсти, не виправдовують вчинення терористичних злочинів, переслідуючи цілі їхніх прихильників, або не можуть бути витлумачені як імовірно заохочення до насильства через вираження глибоко вкоріненої та ірраціональної ненависті до визначених осіб, Договірні Держави не повинні обмежувати право широкої громадськості на одержання інформації про них, навіть виходячи з цілей, викладених у пункті 2 статті 10, тобто захисту територіальної цілісності та національної безпеки й запобігання заворушенням чи злочинам («*Діліпак проти Туреччини*» (*Dilipak v. Turkey*), 2015, § 62).

135. Проте у справі «*Їлмаз і Кілич проти Туреччини*» (*Yılmaz and Kılıç v. Turkey*), 2008, оскільки деякі з гасел, які вигукували учасники демонстрації на підтримку незаконного збройного угруповання, містили особливо насильницький підтекст, Суд встановив, що органи влади переслідували законну мету захисту національної безпеки та запобігання заворушенням.

136. Так само у справі «*Гюль та інші проти Туреччини*» (*Gül and Others v. Turkey*), 2010, заявники вигукували гасла насильницького характеру. Хоча Суд зауважив, що заявники не виправдовували насильство, завдання тілесних ушкоджень чи шкоди іншим особам, Суд встановив, що втручання переслідувало законну мету захисту національної безпеки та громадського порядку.

137. У справі «*Ферідун Язар проти Туреччини*» (*Feridun Yazar v. Turkey*), 2004, було встановлено, що засудження заявників, які начебто демонстрували підтримку незаконної збройної організації у публічній промові, виголошеній під час зібрання, переслідувало законну мету захисту територіальної цілісності.

138. Щодо законної мети запобігання заворушенням Суд зауважив, що слова, використані в англійському тексті пункту 2 статті 10, здається, мають вужче значення, ніж у французькому. Однак він роз'яснив, що поняття “the prevention of disorder” («запобігання заворушенням») і “*la défense de l'ordre*” в англійському та французькому текстах пункту 2 статті 10 можна узгодити, витлумачивши їх як такі, що мають менш широке значення («*Перінчек проти Швейцарії*» (*Perinçek v. Switzerland*), 2013, §§ 146–151).

2. Захист репутації чи прав інших осіб

139. У справі «*Матесару проти Республіки Молдова*» (*Mătășaru v. the Republic of Moldova*), 2019, заявника було засуджено за демонстрацію перед будівлею Генеральної прокуратури непристойних скульптур, які мали на меті привернути увагу до корупції та політичного контролю над Генеральною прокуратурою. Національні суди встановили, що його дії були «аморальними»

й образливими для високопоставлених прокурорів і політиків, що були його цілями. Суд погодився, що зазначене втручання переслідувало законну мету захисту репутації інших осіб.

140. У справі *«Марія Альохіна та інші проти Росії» (Mariya Alekhina and Others v. Russia)*, 2018, учасниці російського феміністичного панк-гурту намагалися виконати музичний твір з вітваря кафедрального собору. Хоча на той момент служба в соборі не проводилася, всередині перебувало кілька осіб. Виступ тривав трохи більше хвилини, перш ніж охоронці вивели учасниць гурту із собору. Суд встановив, що втручання переслідувало законну мету захисту прав інших осіб.

3. Захист моралі

141. У справі *«Баєв та інші проти Росії» (Bayev and Others v. Russia)*, 2017, §§ 66–69, органи влади обмежили проведення статичних демонстрацій представників ЛГБТ, посиляючись на мету «захисту моралі». Суд встановив, що пункт 2 статті 10 не слугував досягненню такої дискримінаційної мети і що такі заходи, імовірно, могли посприяти посиленню стигматизації, упереджень проти меншин і гомофобії.

Е. Необхідні в демократичному суспільстві

142. Згідно з практикою Суду, прикметник «необхідний» у розумінні пункту 2 статті 10 передбачає існування «нагальної суспільної потреби» (*«Пентікайнен проти Фінляндії» (Pentikäinen v. Finland)* [ВП], 2015, § 87). У зв'язку з цим Держави наділені певною свободою розсуду в оцінюванні питання про те, чи втручання у свободу вираження поглядів є необхідним і якою мірою, особливо стосовно вибору обґрунтованих і доцільних заходів, яких необхідно вжити для забезпечення мирного проведення законної діяльності (*«Чоргерр проти Австрії» (Chorherr v. Austria)*, 1993, § 31). Така свобода розсуду супроводжується наглядом з боку Суду, який має впевнитися, що будь-яке таке втручання було пропорційним поставленій законній меті, беручи до уваги важливість свободи вираження поглядів (*«Стілл та інші проти Сполученого Королівства» (Steel and Others v. the United Kingdom)*, 1998, § 101).

143. Наприклад, у справі *«Стілл та інші проти Сполученого Королівства» (Steel and Others v. the United Kingdom)*, 1998, що стосувалася дій заявниці, яка на знак протесту встала перед озброєним учасником полювання, щоб фізично завадити йому стріляти, і заявниці, яка протестувала проти будівельних робіт, вставши на шляху обладнання, Суд врахував небезпеки й ризики заворушення, властиві таким формам протестів, і встановив, що дії працівників поліції, які їх арештували та тримали під вартою до моменту, коли вони постали перед судом, а також їхнє подальше ув'язнення після відмови відбути умовне покарання, були пропорційними.

144. На відміну від наведеного вище прикладу, у справі *«Марія Альохіна та інші проти Росії» (Mariya Alekhina and Others v. Russia)*, 2018, Суд встановив, що спроба заявниць виконати феміністичний музичний твір з вітваря кафедрального собору не містила елементів насильства, а також не провокувала й не виправдовувала насильство, ненависть чи нетерпимість вірян. Суд зауважив, що національні суди не навели відповідних і достатніх причин для виправдання засудження в кримінальному порядку й винятково суворого покарання у формі двох років ув'язнення, а тому встановив, що зазначені санкції не були пропорційними поставленій законній меті, а тому становили порушення статті 10 Конвенції.

145. У справах, у яких зміст вираження має насильницький характер, Суд розглядав наявність будь-яких вказівок на явну й неминучу небезпеку. У справі *«Гюль та інші проти Туреччини» (Gül and Others v. Turkey)*, 2010, Суд дійшов висновку, що загальновідомі стереотипні політичні гасла, які вигукували під час законних демонстрацій, не можна тлумачити як заклик до насильства чи повстання. Відповідно, Суд встановив, що вигукування таких гасел не могло виправдати тривале переслідування заявника в кримінальному порядку.

146. Так само у справі *«Їлмаз і Кілич проти Туреччини» (Yılmaz and Kılıç v. Turkey)*, 2008, під час демонстрації лунали гасла з насильницьким підтекстом, однак не було встановлено, що їх скандували саме заявники. І хоча Суд встановив, що втручання у право на свободу вираження поглядів було виправдане запобіганням заворушенням, особливо в умовах украй напруженої політичної атмосфери, що панувала в країні на той час, він визнав, що призначене заявникам покарання у формі чотирьох років ув'язнення було явно непропорційним. З іншого боку, у справі *«Манніков проти Росії» (Manannikov v. Russia)*, 2022, що стосувалася використання провокаційного плаката контрдемонстрантом, який перебував посеред натовпу опонентів, Суд не вважав, що вказівка прибрати плакат, надана з метою запобігти заворушенню, була непропорційною. Суд також не вважав, що визнання заявника винним в адміністративному правопорушенні і штраф у розмірі 14 євро були надмірними.

147. У справі *«Ферідун Язар проти Туреччини» (Feridun Yazar v. Turkey)*, 2004, щодо трьох заявників Суд зауважив, що вони виражали свої погляди як політики, але не підбурювали до застосування насильства, збройного опору чи повстання. Відповідно, втручання в їхню свободу вираження поглядів було не виправданим. Щодо останнього заявника Суд зазначив, що поняття, які він використовував у своїй промові, ставили під сумнів його позицію щодо використання сили із метою сепаратизму. Тому можна обґрунтовано вважати, що кримінальне покарання в цьому випадку відповідало «нагальній суспільній потребі». Проте суд зазначив, що характер і суворість призначеного покарання були непропорційними переслідуючій меті.

148. У справі *«Ельвіра Дмитрієва проти Росії» (Elvira Dmitriyeva v. Russia)*, 2019, заявниця в соціальних мережах закликала до участі в заході, який планувалося провести в незатвердженому органами влади місці. Суд встановив, що з огляду на те, що порушення процедури проведення публічного заходу було незначним, не створювало жодного реального ризику громадського заворушення чи злочину, а також потенційно не могло зашкодити громадській безпеці чи правам інших осіб, засудження заявниці було не виправданим у розумінні пункту 2 статті 10 Конвенції.

149. У справі *«Матесару проти Республіки Молдова» (Mătășaru v. the Republic of Moldova)*, 2019, що стосувалася встановлення в громадському місці скульптур, які становили вираження політичних і мистецьких поглядів, Суд розглянув питання про те, чи призначене заявнику покарання виходило за межі необхідного для врівноваження інтересів різних залучених сторін, зокрема права заявника на свободу вираження поглядів і права на повагу до гідності осіб, яких його дії ображали. Оцінюючи це питання, Суд також врахував ризик виникнення стримувального ефекту для інших осіб, які могли втратити бажання здійснювати свою свободу вираження поглядів.

150. У справі *«Ганджієвський проти Болгарії» (Handzhiyski v. Bulgaria)*, 2021, §§ 45, 53 і 55, що стосувалася символічного вираження поглядів політиком у формі оздоблення статуї комуністичного лідера атрибутами Санта-Клауса, Суд підкреслив, що громадські пам'ятники часто є фізично унікальними і становлять частину культурної спадщини суспільства. Тому заходи, у тому числі пропорційні санкції, спрямовані на запобігання діям, які можуть зруйнувати їх або зашкодити їхньому зовнішньому вигляду, можна розглядати як «необхідні в демократичному суспільстві», незалежно від законності мотивів, з яких було вчинено такі дії. У демократичному суспільстві, заснованому на принципі верховенства права, суперечки про долю громадського пам'ятника мають вирішуватися відповідними правовими, а не таємними чи насильницькими способами. Проте коли йдеться про дії, які попри можливий вияв зневаги, не пошкоджують пам'ятник, питання про те, чи застосування санкцій у зв'язку з ними може бути «необхідним у демократичному суспільстві», потребує детального розгляду. Суд пояснив, що в таких ситуаціях не можна відкидати як незначні точний характер дії, намір, що стояв за нею, і повідомлення, яке прагнули нею передати. Наприклад, дії, спрямовані на критику уряду або його політики чи привернення уваги до страждання незахищеної групи населення, не можна прирівнювати до дій, що мають на меті зневажити пам'ять жертв масового звірства. Також важливо враховувати

соціальну значущість відповідного пам'ятника, цінності або ідеї, які він символізує, а також ступінь шани, яку до нього виявляють у відповідній спільноті.

151. Наостанок, щодо журналістської діяльності з метою висвітлення протестів, у справі *«Пентікайнен проти Фінляндії» (Pentikäinen v. Finland)* [ВП], 2015, що стосувалася затримання журналіста під час демонстрації, Суд встановив, що заявнику не перешкоджали виконувати його роботу журналіста ані під час, ані після демонстрації. Зокрема, його затримали не через журналістську діяльність як таку, а через відмову підкоритися працівникам поліції, які наказували залишити місце проведення демонстрації. Його обладнання не конфіскували, а до нього самого не застосовували санкції. Тому Суд встановив, що національні органи влади обґрунтували свої рішення відповідними й достатніми причинами, а тому вжили заходів справедливого врівноваження відповідних конкуруючих інтересів, а також що вони навмисно не перешкоджали й не заважали представникам засобів масової інформації висвітлювати демонстрацію. Відповідно, порушення статті 10 Конвенції не було.

III. Право на життя (стаття 2)

Стаття 2 Конвенції

«1. Право кожного на життя охороняється законом. Нікого не може бути умисно позбавлено життя інакше ніж на виконання смертного вироку суду, винесеного після визнання його винним у вчиненні злочину, за який закон передбачає таке покарання.

2. Позбавлення життя не розглядається як таке, що вчинене на порушення цієї статті, якщо воно є наслідком виключно необхідного застосування сили:

(а) для захисту будь-якої особи від незаконного насильства;

(b) для здійснення законного арешту або для запобігання втечі особи, яку законно тримають під вартою;

(с) при вчиненні правомірних дій для придушення заворушення або повстання».

152. Стаття 2 Конвенції містить два основні зобов'язання: загальне зобов'язання захищати за законом право на життя і заборону навмисного позбавлення життя, обмежену низкою винятків. Крім того, стаття 2 містить процесуальне зобов'язання проводити ефективне розслідування ймовірних порушень її матеріального аспекту.⁹ Суд розглядав дотримання цих зобов'язань і в контексті масових протестів.

A. Матеріальний аспект¹⁰

153. У справі *«Джіуліані та Гаджіо проти Італії» (Giuliani and Gaggio v. Italy)* [ВП], 2011, Суд розглянув ситуацію, у якій у контексті масового протесту учасники вчинили незаконний насильницький напад на транспортний засіб правоохоронних органів. Докази свідчили, що правоохоронець, котрий стріляв, зробив усне попередження, перш ніж потерпілий узяв вогнегасник і підніс його до рівня грудей, що, на думку Суду, слід обґрунтовано тлумачити як намір атакувати транспортний засіб. Суд визнав, що офіцер був щиро переконаний в існуванні загрози для свого власного життя та життів своїх колег, що виправдовувало використання сили зі смертельним наслідком «для захисту будь-якої особи від незаконного насильства» в розумінні підпункту «а» пункту 2 статті 2. Тому Суд встановив, що порушення матеріального аспекту статті 2 Конвенції не було.

154. На відміну від наведеного вище прикладу, у справі *«Гюлеч проти Туреччини» (Güleç v. Turkey)*, 1998, § 71, Суд розглядав ситуацію, у якій сина заявника під час демонстрації було вбито з кулемета. Суд наголосив, що хоча застосування сили могло бути виправданим за статтею 2, потрібно було врівноважити мету й засоби (зокрема вид застосованої зброї), навіть якщо застосування сили було виправданим. Суд дійшов висновку, що озброєння представників Держави лише летальною зброєю, як було в цій справі, є незбагненим і неприйнятним фактом.¹¹

155. Так само у справі *«Шімшек та інші проти Туреччини» (Şimşek and Others v. Turkey)*, 2005, §§ 104–133, Суд встановив факт порушення матеріального аспекту статті 2, оскільки працівники поліції стріляли безпосередньо в демонстрантів, не скориставшись спершу менш небезпечними

9. Див. *Посібник зі статті 2 Європейської конвенції з прав людини — Право на життя*.

10. Див. розділи II і III *Посібника зі статті 2 Європейської конвенції з прав людини — Право на життя*.

11. Див. також документ Управління Верховного комісара з прав людини (серпень 2019 року), *«Настанови Організації Об'єднаних Націй з дотримання прав людини в разі застосування зброї нелетальної дії в правоохоронній діяльності»*, § 1.1.

для життя засобами, наприклад сльозогінним газом, водометами чи гумовими кулями. У справі *«Нагметов проти Росії» (Nagmetov v. Russia)* [ВП], 2017, § 45, загибель особи після влучення безпосередньо в неї гранати зі сльозогінним газом також стала підставою для визнання факту порушення статті 2 (див. також справу *«Атайкая проти Туреччини» (Ataykaya v. Turkey)*, 2014).

156. У справі *«Бобок та інші проти Республіки Молдова» (Boboc and Others v. the Republic of Moldova)*, 2022, §§ 49–51, Суд встановив, що побиття працівниками поліції особи, котра лежала на землі, що призвело до її смерті, становило порушення статті 2 Конвенції. Так само у справі *«Луценко та Вербицький проти України» (Lutsenko and Verbytskyi v. Ukraine)*, 2021, § 93, що стосувалася подій, пов'язаних зі стратегією органів влади, що полягала в застосуванні надмірної сили для припинення протесту на Майдані, який початково був мирним, Суд встановив факт порушення статті 2 у зв'язку з викраденням, катуванням і смертю брата другого заявника від рук осіб, що діяли під контролем органів влади.

157. Стаття 2 продовжує захищати право учасників протесту на життя навіть після завершення акції протесту. У справі *«Гюльшеноглу проти Туреччини» (Gülşenoğlu v. Turkey)*, 2007, Суд встановив факт порушення статті 2 у зв'язку з убивством протестувальника, якому працівник поліції, що його заарештовував, вистрелив у потилицю після доставлення у відділок поліції.

158. У справі *«Ісаак проти Туреччини» (Isaak v. Turkey)*, 2008, §§ 110–115, загиблого, котрий брав участь у демонстрації, побила до смерті група з 15–20 осіб, серед яких було п'ятеро поліцейських у формі, хоча він був ізольований у буферній зоні й не мав при собі зброї. Оскільки загиблий був ізольованим демонстрантом й не мав зброї на момент нападу, Суд встановив, що застосування сили не було «виключно необхідним» і було явно непропорційним переслідуванням цілям.

159. Суд також встановив факти порушень статті 2 у випадках застосування надмірної сили до випадкових спостерігачів демонстрацій. У справі *«Андреу проти Туреччини» (Andreou v. Turkey)*, 2009, під час жорстокої сутички між демонстрантами і збройними силами в заявницю влучила куля, у результаті чого виникла загроза для її життя. Суд зауважив, що хоча демонстранти були озброєні палицями й залізними прутами та жбурляли камені в працівників поліції, така стрілянина могла спричинити серйозні травми демонстрантам і випадковим спостерігачам. Суд також надав ваги показанням свідків, які зазначали, що відкриття вогню було абсолютно необґрунтованим і перед ним навіть не було попереджувальних пострілів. Більш того, Суд встановив, що постріл у заявницю не був виправданий метою «захисту будь-якої особи від незаконного насильства» чи «виключно необхідним», оскільки заявниця не мала зброї і не поводитися агресивно. Відповідно, Суд встановив факт порушення статті 2 Конвенції.

В. Процесуальний аспект¹²

160. У справі *«Шімшек та інші проти Туреччини» (Şimşek and Others v. Turkey)*, 2005, працівники поліції вбили родичів заявників під час демонстрації. Суд встановив, що органи влади не забезпечили оперативне й належне розслідування обставин убивства, а також що на жодному етапі судового розгляду національні суди не розглядали питання загальної відповідальності органів влади за недоліки у проведенні операції та за неспроможність забезпечити пропорційне застосування сили для розгону демонстрантів. Так само у справі *«Нагметов проти Росії» (Nagmetov v. Russia)* [ВП], 2017, Суд встановив факт порушення процесуального аспекту з огляду на те, що органи влади не вичерпали всі розумні та практичні заходи, щоб допомогти ідентифікувати особу, яка стріляла, і встановити інші супутні обставини.

161. У справі *«Гюльшеноглу проти Туреччини» (Gülşenoğlu v. Turkey)*, 2007, суд першої інстанції двічі засудив за вбивство до двадцяти років позбавлення волі працівника поліції, який стріляв у брата заявника після його затримання під час демонстрації. Проте обидва рішення були в

12. Див. розділ IV *Посібника зі статті 2 Європейської конвенції з прав людини — Право на життя*.

подальшому скасовані касаційним судом на підставі процесуальних недоліків і помилок. Суд дійшов висновку, що така процесуальна реакція не була ані оперативною, ані ефективною.

162. У справі «Асоціація “21 грудня 1989 року” та інші проти Румунії» (*Association “21 December 1989” and Others v. Romania*), 2011, що стосувалася жорстокого розгону антиурядових демонстрацій, Суд встановив факт порушення процесуального аспекту статті 2 на тій підставі, що сім’ї потерпілих не змогли отримати доступ до розгляду справи в незалежному суді. Суд також зауважив, що не було виправданим ненадання заявникам жодної інформації про розслідування, попри їхні численні запити.

163. Так само у справі «Луценко та Вербицький проти України» (*Lutsenko and Verbytskyi v. Ukraine*), 2021, § 72, Суд встановив факт порушення процесуального аспекту статті 2 у зв’язку з тим, що органи влади України не провели ефективне розслідування смерті родича другого заявника в контексті застосування жорстоких заходів для розгону протесту на Майдані.

164. Суд також встановив факти порушень статті 2 у зв’язку з неспроможністю встановити та притягнути до відповідальності винних у вбивстві осіб протягом досить тривалого часу. У справі «Ісаак проти Туреччини» (*Isaak v. Turkey*), 2008, минуло 11 років; у справі «Пастор і Ціклете проти Румунії» (*Pastor and Țiclete v. Romania*), 2011, з відкриття кримінального провадження минуло понад 16 років, а з дати набрання Конвенцією чинності в Румунії — понад 11 років; у справах «Елена Апостол та інші проти Румунії» (*Elena Apostol and Others v. Romania*), 2016 і «Екатерина Міреа та інші проти Румунії» (*Ecaterina Mirea and others v. Romania*), 2016, минуло 20 років.

IV. Заборона катувань, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження (стаття 3)

Стаття 3 Конвенції

«Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню».

A. Застосовність

165. Згідно з практикою Суду, у статті 3 закріплено абсолютне право. Іншими словами, від нього не можна відступати під час війни чи іншої надзвичайної ситуації і воно встановлене беззастережно. Жорстоке поводження у розумінні статті 3 заборонене завжди, навіть з метою захисту громадських інтересів. Необхідність боротися з тероризмом чи організованою злочинністю або врятувати чиєсь життя не може виправдати поведінку Держави, яка є порушенням статті 3 («Гефген проти Німеччини» (*Gäfgen v. Germany*) [ВП], 2010, § 176).

166. Суд постановив, що жорстоке поводження має досягати мінімального ступеня тяжкості, щоб належати до сфери застосування статті 3 («Буїд проти Бельгії» (*Bouyid v. Belgium*) [ВП], 2015, § 86). Оцінка залежить від усіх обставин справи, таких як:

- тривалість поводження, його фізичні чи психічні наслідки, а в деяких випадках — стать, вік і стан здоров’я потерпілого («Яллох проти Німеччини» (*Jalloh v. Germany*) [ВП], 2006, § 67; «Свинаренко та Сляднєв проти Росії» (*Svinarenko and Slyadnev v. Russia*) [ВП], 2014, § 114);

- мета, з якою було застосовано жорстоке поводження (*«Гефген проти Німеччини» (Gäfgen v. Germany)*, [ВП], 2010, § 88);
- намір або мотивація, що стоять за ним, хоча відсутність наміру принизити чи зневажити потерпілого не може остаточно виключити встановлення факту порушення статті 3 Конвенції (*«В. проти Сполученого Королівства» (V. v. the United Kingdom)* [ВП], 1999, § 71);
- контекст, у якому було заподіяно жорстоке поводження, наприклад атмосфера підвищеної напруги й емоційності (*«Селмуні проти Франції» (Selmouni v. France)* [ВП], 1999, § 104).

167. Коли жорстоке поводження досягає такого мінімального ступеня тяжкості, воно зазвичай включає фактичні тілесні ушкодження або сильні фізичні чи психічні страждання. Однак, навіть за їх відсутності, якщо поводження принижує особу, демонструє відсутність поваги до її людської гідності або применшує її, або викликає почуття страху, страждання чи неповноцінності, що здатні зламати моральний та фізичний опір особи, це поводження може бути охарактеризовано як таке, що принижує гідність, а також підпадає під заборону, закріплену у статті 3. Така оцінка суб'єктивна. Щоб поводження вважалось таким, що принижує гідність, може бути достатньо, щоб приниження потерпілого відбувалось у його власних очах, навіть не в очах інших осіб (*«Буїд проти Бельгії» (Bouyid v. Belgium)* [ВП], 2015, § 87).

168. У своїй практиці Суд вважав поводження «нелюдським», коли воно було заздалегідь запланованим, застосовувалося годинами поспіль і спричинило або фактичні тілесні ушкодження, або інтенсивні фізичні та психічні страждання (*«Лабіта проти Італії» (Labita v. Italy)* [ВП], 2000, § 120; *«Рамірес Санчес проти Франції» (Ramirez Sanchez v. France)* [ВП], 2006, § 118). Поводження визнавалося «таким, що принижує гідність», якщо воно викликало в потерпілих почуття страху, страждання та власної неповноцінності, здатні їх принизити і, можливо, зламати їхній фізичний і моральний опір, або коли воно змушувало потерпілого діяти проти власної волі або совісті (*«Яллох проти Німеччини» (Jalloh v. Germany)* [ВП], 2006, § 68).

169. Згідно зі справою *«Гефген проти Німеччини» (Gäfgen v. Germany)* [ВП], 2010, § 90, класифікуючи жорстоке поводження як тортури, Суд закріплює особливе клеймо за умисним нелюдським поводженням, яке спричиняє дуже серйозні та жорстокі страждання (*«Селмуні проти Франції» (Selmouni, v. France)* [ВП], 1999, § 96). Окрім тяжкості існує також елемент цілеспрямованості катування з точки зору навмисного заподіяння сильного болю або страждань з метою, *inter alia*, отримання інформації або зізнання, застосування покарання або залякування потерпілого¹³ (*«Аксой проти Туреччини» (Aksoy v. Turkey)*, 1996, § 115).

170. Однак, коли особу позбавляють свободи або вона загалом стикається з працівниками правоохоронних органів, Суд підкреслив, що межу тяжкості не можна розуміти як можливість існування ситуацій, у яких встановлення порушення не вимагається, оскільки не було досягнуто цієї межі. Суд наголосив, що будь-яке втручання в людську гідність завдає удару по самій суті Конвенції. Тому будь-яка поведінка працівників правоохоронних органів щодо особи, яка принижує людську гідність, становить порушення статті 3. Це, зокрема, стосується застосування ними фізичної сили проти особи, якщо воно не є суворо необхідним через її поведінку, незалежно від впливу на відповідну особу (*«Буїд проти Бельгії» (Bouyid v. Belgium)* [ВП], 2015, § 101). Суд також застосовував ці принципи у справах, що стосувалися жорстоких розгонів зібрань (*«Навальний та Гунько проти Росії» (Navalnyy and Gunko v. Russia)*, 2020, §§ 41 і 48; *«Захаров і Варжабетян проти Росії» (Zakharov and Varzhabetyan v. Russia)*, 2020, §§ 62 і 71). Той факт, що поводження, яке розглядається, відбувалося в громадському місці в присутності великої кількості людей і що про нього повідомлялося в засобах масової інформації, може

13. Див. статтю 1 *Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти катувань*

вважатися обставинами, що його обтяжують (*«Навальний та Гунько проти Росії» (Navalnyy and Gunko v. Russia)*, 2020, § 48).

171. Насамкінець слід зазначити, що згідно з практикою Суду не лише дії представників Держави можуть приписуватися Договірній Державі, а й дії державного апарату можуть приписуватися Державі, яка здійснює «ефективний контроль» на території (*«Джавіт Ан проти Туреччини» (Djavit An v. Turkey)*, 2003, § 22).

172. Так само Держава несе безпосередню відповідальність за дії, вчинені особами, що діють за вказівками та/або під контролем органів влади або принаймні з їхньої згоди чи потурання (*«Луценко та Вербицький проти України» (Lutsenko and Verbytskyy v. Ukraine)*, 2021, §§ 90–93).

В. Матеріальний аспект

173. У контексті застосування сили для розгону публічних зібрань у справі *«Оя Атаман проти Туреччини» (Oya Ataman v. Turkey)*, 2006, § 17, Суд розглянув використання сльозогінного газу, відомого як «перцевий спрей», для розгону групи демонстрантів. Зазначений газ, як стверджується, викликає неприємні фізичні відчуття, як-от виділення сліз та утруднення дихання. Суд звернувся до Конвенції про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення від 13 січня 1993 року і дійшов висновку, що використання «перцевого спрею» було санкціонованим для цілей правоохоронної діяльності, зокрема для контролю внутрішніх заворушень.

174. Однак у справі *«Абдулла Яша та інші проти Туреччини» (Abdullah Yaşa and Others v. Turkey)*, 2013, § 43, Суд дійшов висновку, що його судова практика щодо застосування сили з потенційно смертельними наслідками мала, відповідно, застосовуватися у випадках використання гранат зі сльозоточивим газом. Він наголосив, що дії поліції, зокрема використання гранат зі сльозоточивим газом, мають бути не лише санкціонованими, а й достатньою мірою обмежуватися національним законодавством, а також що має існувати система належних та ефективних гарантій проти свавільних дій, зловживання силою і нещасних випадків, яким можна запобігти.

175. Крім того, згідно з практикою Суду, стаття 3 Конвенції не забороняє застосування сили працівниками поліції для придушення масових заворушень, зокрема щодо заарештованих осіб, проте така сила може застосовуватися лише в разі крайньої необхідності й не має бути надмірною (*«Мурадова проти Азербайджану» (Muradova v. Azerbaijan)*, 2009, § 109; *«Недждет Булут проти Туреччини» (Necdet Bulut v. Turkey)*, 2007, § 23; *«Захаров і Варжабетян проти Росії» (Zakharov and Varzhabetyan v. Russia)*, 2020, § 74).

176. У справі *«Честаро проти Італії» (Cestaro v. Italy)*, 2015, Суд класифікував як катування дії працівників служби безпеки, які побили та зневажили демонстрантів після сутичок і незаконного завдання шкоди під час саміту країн G8. Так само у справі *«Мушег Сагателян проти Вірменії» (Mushegh Saghatelyan v. Armenia)*, 2018, Суд встановив факт порушення статті 3 у зв'язку з неспроможністю Уряду надати переконливе пояснення завданих заявнику ушкоджень, зафіксованих після його переведення з відділку поліції, куди його привезли після демонстрації.

177. У справі *«Ізчі проти Туреччини» (İzci v. Turkey)*, 2013, заявниця брала участь у демонстрації, яка закінчилася сутичками між поліцією і протестувальниками. Вивчений Судом відеозапис подій свідчив, що працівники поліції побили велику кількість демонстрантів кийками й застосували проти них сльозогінний газ. Працівники поліції також витягли на вулицю і побили жінок, котрі ховалися в крамницях. Суд встановив факт порушення статті 3 з огляду на надмірне застосування сили до заявниці, а також використання щодо неї сльозоточивого газу за обставин, за яких у цьому не було потреби.

178. У справі *«Анненков та інші проти Росії» (Annenkov and Others v. Russia)*, 2017, Суд встановив, що органи державної влади порушили право на мирне зібрання, застосувавши насильство для затримання підприємців, що зібралися на місцевому ринку на знак протесту проти його продажу забудовнику. Суд також встановив, що застосування в цьому контексті фізичної сили, яке привело до відносно серйозних травм, не було виправдане за статтею 3 Конвенції.

179. У справі *«Шморгунов та інші проти України» (Shmorgunov and Others v. Ukraine)*, 2021, §§ 364–374, 392–396, 418–422, 429–433, а також щодо насильницької стратегії органів влади для припинення протесту на Майдані, який початково був мирним, Суд встановив факти порушень статті 3 на підставі, *inter alia*, відсутності доказів, які свідчили б, що застосування працівниками поліції фізичної сили до заявників було суворо необхідним у зв'язку з їхньою поведінкою. Зокрема, заявників побили, у тому числі гумовими та/або пластиковими кийками, побиття відбувалося прилюдно й у деяких випадках супроводжувалося словесними образами, що становило жорстоке поводження, а у випадку двох із заявників — катування (див. також справи *«Луценко та Вербицький проти України» (Lutsenko and Verbytskyy v. Ukraine)*, 2021, §§ 78–93; *«Кадюра та Смалій проти України» (Kadura and Smaliy v. Ukraine)*, 2021, §§ 97 і 113).

С. Процесуальний аспект

180. Стаття 3 опосередковано передбачає, що має відбуватися певна форма офіційного ефективного розслідування, якщо особа переконливо стверджує, що вона постраждала від поводження, яке порушує статтю 3, з боку, *inter alia*, працівників поліції або інших аналогічних органів (*«Буїд проти Бельгії» (Bouyid v. Belgium)* [ВП], 2015, §§ 115–116; *«Островенец проти Латвії» (Ostrovenecs v. Latvia)*, 2017, § 71). Коли органи влади звертаються до застосування сили, має існувати певна форма незалежного нагляду за вжитими заходами, зокрема щодо питання його пропорційності, щоб забезпечити відповідальність за застосовану силу. Для забезпечення такої відповідальності необхідно підтвердити, чи операція належним чином регламентувалася й чи була організована таким чином, щоб мінімізувати, наскільки це можливо, будь-який ризик завдання серйозних тілесних ушкоджень особам. Масштабна сутичка між протестувальниками та правоохоронцями, яка супроводжувалася насильством з обох боків, потребує особливо ретельної перевірки дій не лише тих протестувальників, які поводитися агресивно, а й правоохоронних органів. Суд наголосив на потребі загального вивчення причин та обставин таких сутичок для підвищення ефективності розслідування індивідуальних скарг на жорстоке поводження (*«Мурадова проти Азербайджану» (Muradova v. Azerbaijan)*, 2009, § 113–114), яке органи влади мають розпочати за власною ініціативою навіть за відсутності індивідуальних скарг, поданих учасниками мітингу (*«Захаров і Варжабетян проти Росії» (Zakharov and Varzhabetyan v. Russia)*, 2020, §§ 53–55).

181. Наприклад, у справі *«Наджафлі проти Азербайджану» (Najafli v. Azerbaijan)*, 2012, що стосувалася журналіста, якого працівники поліції побили під час висвітлення недозволеної демонстрації, Суд встановив, що розслідування з численних причин не відповідало вимогам статті 3. Найсерйознішим недоліком було питання незалежності й безсторонності розслідування, оскільки завдання щодо ідентифікації відповідальних за побиття заявника було передане тому самому органу, представники якого ймовірно скоїли правопорушення.

182. У справі *«Честаро проти Італії» (Cestaro v. Italy)*, 2015, заявника було побито та піддано насильству під час рейду італійської поліції, що відбувався під час саміту країн G8. З огляду на неспроможність органів влади встановити осіб, що вчинили жорстоке поводження, і на закінчення строку давності для обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення у зв'язку з рейдом, Суд встановив факт порушення процесуального аспекту статті 3 Конвенції.

183. Так само у справі *«Шморгунов та інші проти України» (Shmorgunov and Others v. Ukraine)*, 2021, §§ 337–358, 377–391, 407–417, 425–428, що стосувалася жорстокого розгону протесту на Майдані, Суд зауважив, що розслідування цих подій містили істотні недоліки. Розслідування і пов'язані з ними провадження наразі не призвели до встановлення обставини, що стосувалися стверджуваного жорстокого поводження із заявниками, чи до встановлення всіх осіб, які фактично застосовували до заявників силу. Більш того, через затримки й бездіяльність на момент, коли розслідування активізувалися, з'ясувалося, що деякі з підозрюваних і потенційних правопорушників покинули Україну і, таким чином, опинилися поза досяжністю органів влади. Тому Суд встановив факт порушення процесуального аспекту статті 3 (див. також справи *«Луценко та Вербицький проти України» (Lutsenko and Verbytskyy v. Ukraine)*, 2021, §§ 61–73; *«Кадюра та Смалій проти України» (Kadura and Smaliy v. Ukraine)*, 2021, §§ 94–96 і 107–112).

184. У справі *«Мушег Сагателян проти Вірменії» (Mushegh Saghatelyan v. Armenia)*, 2018, Суд зауважив, що у зв'язку зі стверджуваним жорстоким поводженням із заявником-протестувальником під час його арешту та тримання під вартою після демонстрації не було вжито жодних заходів для проведення розслідування чи оцінювання. Суд постановив, що органи влади не провели ефективне розслідування.

185. У справі *«Анненков та інші проти Росії» (Annenkov and Others v. Russia)*, 2017, кількох підприємців (що зібралися на місцевому ринку на знак протесту проти його продажу забудовнику) побили під час затримання. Суд відзначив недоліки у розслідуванні національними органами, зокрема відсутність оцінювання медичних доказів і відсутність порівняльного аналізу версій подій заявників, що порушувало їхнє право на ефективне розслідування за статтею 3.

186. У контексті масових протестів може виникнути питання щодо неможливості встановлення осіб працівників поліції, які ймовірно невинувато застосовували силу до протестувальників. У зв'язку з цим Суд постановив, що коли органи влади направляють працівників поліції в масках для підтримання закону й порядку чи здійснення арешту, такі працівники повинні демонструвати чітко видимі розпізнавальні знаки, як-от номер посвідчення. Демонстрація таких знаків забезпечує їхню анонімність і при цьому дозволяє згодом їх ідентифікувати й допитати в разі виникнення питань щодо способу проведення операції (*«Гентшель і Штарк проти Німеччини» (Hentschel and Stark v. Germany)*, 2017, § 91).

187. Так, у справі *«Гентшель і Штарк проти Німеччини» (Hentschel and Stark v. Germany)*, 2017, у якій заявники скаржилися, що працівники поліції в шоломах і без розпізнавальних знаків побили їх і застосували до них перцевий спрей, Суд встановив, що ефективного розслідування не було, оскільки направлення працівників поліції в шоломах і без розпізнавальних знаків, а також будь-які труднощі для розслідування в результаті цього, не були достатньо врівноважені ретельними слідчими заходами.

188. Так само у справі *«Ізчі проти Туреччини» (İzci v. Turkey)*, 2013, національні суди визнали, що працівники поліції приховали свої ідентифікаційні номери й обличчя, щоб їх не можна було впізнати. Розслідування, яке провели органи державної влади, не змогло встановити особи більшості поліцейських, тож у результаті засуджено було лише шістьох з них. Суд встановив факт порушення процесуальних зобов'язань за статтею 3 Конвенції.

V. Право на свободу та особисту недоторканність (стаття 5)

Стаття 5 Конвенції

«1. Кожен має право на свободу та особисту недоторканність. Нікого не може бути позбавлено свободи, крім таких випадків і відповідно до процедури, встановленої законом:

- (a) законне ув'язнення особи після засудження її компетентним судом;
- (b) законний арешт або затримання особи за невиконання законного припису суду або для забезпечення виконання будь-якого обов'язку, встановленого законом;
- (c) законний арешт або затримання особи, здійснене з метою допровадження її до компетентного судового органу за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення, або якщо обґрунтовано вважається необхідним запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення;
- (d) затримання неповнолітнього на підставі законного рішення з метою застосування наглядових заходів виховного характеру або законне затримання неповнолітнього з метою допровадження його до компетентного органу;
- (e) законне затримання осіб для запобігання поширенню інфекційних захворювань, законне затримання психічнохворих, алкоголіків або наркоманів чи бродяг;
- (f) законний арешт або затримання особи з метою запобігання її недозволеному в'їзду в країну чи особи, щодо якої провадиться процедура депортації або екстрадиції.

2. Кожен, кого заарештовано, має бути негайно поінформований зрозумілою для нього мовою про підстави його арешту і про будь-яке обвинувачення, висунуте проти нього.

3. Кожен, кого заарештовано або затримано згідно з положеннями підпункту «с» пункту 1 цієї статті, має негайно постати перед суддею чи іншою посадовою особою, якій закон надає право здійснювати судову владу, і йому має бути забезпечено розгляд справи судом упродовж розумного строку або звільнення під час провадження. Таке звільнення може бути обумовлене гарантіями з'явитися на судове засідання.

4. Кожен, кого позбавлено свободи внаслідок арешту або тримання під вартою, має право ініціювати провадження, в ході якого суд без зволікання встановлює законність затримання і приймає рішення про звільнення, якщо затримання є незаконним.

5. Кожен, хто є потерпілим від арешту або затримання, здійсненого всупереч положенням цієї статті, має забезпечене правовою санкцією право на відшкодування.

A. Позбавлення свободи¹⁴

189. Щоб визначити, чи мало місце позбавлення свободи, Суд оцінює конкретну ситуацію особи й цілу низку критеріїв, як-от вид, тривалість, наслідки і спосіб здійснення відповідного заходу («*Медведев та інші проти Франції*» (*Medvedyev and Others v. France*) [ВП], 2010, § 73; «*Креанге проти Румунії*» (*Creangă v. Romania*) [ВП], 2012, § 91; «*Де Томмазо проти Італії*» (*De Tommaso v. Italy*) [ВП], 2017, § 80; «*Гуззарді проти Італії*» (*Guzzardi v. Italy*), 1980, § 92).

190. У зв'язку з цим елемент примусу свідчить про позбавлення свободи в розумінні пункту 1 статті 5 («*Гілан і Квінтон проти Сполученого Королівства*» (*Gillan and Quinton v. the United*

14. Див. розділ I *Посібника зі статті 5 Європейської конвенції з прав людини — Право на свободу та особисту недоторканність*.

Kingdom), 2010, § 57), «*Фока проти Туреччини*» (*Foka v. Turkey*), 2008, §§ 74–79). Проте мета вжитих органами влади заходів для позбавлення осіб свободи не має значення на етапі встановлення факту позбавлення свободи («*Рожков проти Росії (№ 2)*» (*Rozhkov v. Russia (no. 2)*), 2017, § 74). Навіть заходи, що мають на меті захистити певну особу в її ж інтересах, все ж можуть вважатися позбавленням свободи («*Хлайфія та інші проти Італії*» (*Khlaifia and Others v. Italy*) [ВП], 2016, § 71).

191. Принцип незастосування пункту 1 статті 5 до простого обмеження свободи пересування, яка регулюється статтею 2 Протоколу № 4, було підтверджено в контексті масових протестів. Згідно з практикою Суду, слід враховувати вид, тривалість, наслідки і спосіб здійснення відповідного заходу. Суд пояснив, що громадськість часто закликають до тимчасового обмеження свободи пересування в певних контекстах, наприклад під час подорожі громадським транспортом або по автомагістралі чи під час футбольного матчу. Такі поширені обмеження не можна класифікувати як «позбавлення свободи» в розумінні пункту 1 статті 5, поки вони вважаються неминучими у зв'язку з обставинами за межами контролю органів влади, необхідними для запобігання реальному ризику завдання серйозних травм чи шкоди й застосовуються на мінімальному рівні, потрібному для досягнення такої мети («*Остін та інші проти Сполученого Королівства*» (*Austin and Others v. the United Kingdom*) [ВП], 2012, § 59).

192. Більш того, працівникам поліції слід давати певну свободу розсуду для ухвалення оперативних рішень («*П. Ф. та Е. Ф. проти Сполученого Королівства*» (*P.F. and E.F. v. the United Kingdom*) (ухв.), 2010, § 41). Статтю 5 не можна тлумачити таким чином, щоб у результаті працівники поліції не мали практичної можливості виконувати свої обов'язки з підтримання порядку й захисту громадськості, за умови, що вони дотримуються основоположного принципу статті 5, який передбачає захист особи від свавілля («*Сааді проти Сполученого Королівства*» (*Saadi v. the United Kingdom*) [ВП], 2008, §§ 67–74).

193. У справі «*Остін та інші проти Сполученого Королівства*» (*Austin and Others v. the United Kingdom*) [ВП], 2012, Суд розглянув застосування пункту 1 статті 5 Конвенції щодо «утримання» чи тримання групи людей в обмеженому просторі, що здійснювалося працівниками поліції з метою охорони громадського порядку. Суд дійшов висновку, що працівники поліції вирішили скористатися саме цим заходом для контролю натовпу, а не більш жорсткими методами, які могли спричинити значний ризик травмування людей у натовпі. Тому Суд встановив, що стаття 5 не застосовувалася. Однак Суд наголосив, що за відсутності подальшої потреби у створенні та підтриманні поліцією кордону для запобігання завданню серйозних травм або шкоди примусового й обмежувального характеру заходу могло б бути достатньо для застосування статті 5 Конвенції (див. також справу «*Оре та інші проти Франції*» (*Auray and Others v. France*),* 2024, §§ 65–74 і 84–95, у якій Суд підтвердив практику, встановлену у справі «*Остін та інші*», постановивши, що стаття 5 не застосовувалася, проте розглянув справу за статтею 2 Протоколу № 4 і встановив факт порушення цього положення через відсутність належної правової основи для застосування тактики «утримання»).

194. Щодо різних форм адміністративного арешту Суд встановив, наприклад, у справі «*Ельвіра Дмитрієва проти Росії*» (*Elvira Dmitriyeva v. Russia*), 2019, § 95, що заявницю, яку арештували і тримали у відділку поліції протягом приблизно чотирьох годин для оформлення протоколу про адміністративне правопорушення, було позбавлено свободи протягом цього строку (див. також справу «*Лашманкін та інші проти Росії*» (*Lashmankin and Others v. Russia*), 2017).

195. Для порівняння, тримання під вартою у справі «*Шимоволос проти Росії*» (*Shimovolos v. Russia*), 2011, тривало не більш ніж 45 хвилин. Суд врахував той факт, що заявника доправили до відділку під загрозою застосування сили і що він не міг вільно залишити приміщення без дозволу працівників поліції. Суд дійшов висновку, що мав місце елемент примусу, який, попри короткотривалість затримання, свідчив про позбавлення свободи в розумінні пункту 1 статті 5.

196. Суд також встановив, що елемент примусу в здійсненні поліцією повноважень щодо зупинення та обшуку особи свідчить про позбавлення свободи, попри короткотривалість такого заходу («Крупко та інші проти Росії» (*Krupko and Others v. Russia*), 2014, § 36; «Фока проти Туреччини» (*Foka v. Turkey*), 2008, § 78; «Гіллан і Квінтон проти Сполученого Королівства» (*Gillan and Quinton v. the United Kingdom*), 2010, § 57; «Шимоволос проти Росії» (*Shimovolos v. Russia*), 2011, § 50; «Брега та інші проти Молдови» (*Brega and Others v. Moldova*), 2012, § 43).

197. Наприклад, у справі «Гіллан і Квінтон проти Сполученого Королівства» (*Gillan and Quinton v. the United Kingdom*), 2010, Суд зауважив, що хоча період часу, протягом якого зупиняли й обшукували кожного із заявників, у кожному з випадків не перевищував 30 хвилин, протягом цього часу заявники були повністю позбавлені свободи пересування, були зобов'язані залишатися на місці та проходити обшук. Якби вони відмовилися, їх могли арештувати, допровадити до відділку поліції і пред'явити обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення. Суд зауважив, остаточно не ухваливши рішення щодо застосування статті 5, що зазначений елемент примусу свідчив про позбавлення свободи в розумінні цього положення.

В. Законність

198. Вирази «законний» і «відповідно до процедури, встановленої законом», вжиті в пункті 1 статті 5, по суті посилаються на національне право і встановлюють зобов'язання дотримуватися його матеріальних і процесуальних норм. Проте «законність» тримання під вартою в межах національного права не завжди має вирішальне значення. Суд повинен додатково переконатися, що тримання під вартою протягом періоду, який розглядається, було сумісним з метою пункту 1 статті 5 Конвенції, тобто із запобіганням свавільному позбавленню осіб свободи («Джулія Манзоні проти Італії» (*Giulia Manzoni v. Italy*), 1997, § 25).

199. Критерій «відповідно до процедури, встановленої законом», закріплений у пункті 1 статті 5¹⁵, застосовується в контексті масових протестів:

- «Навальний і Яшин проти Росії» (*Navalnyy and Yashin v. Russia*), 2014; «Ельвіра Дмітрієва проти Росії» (*Elvira Dmitriyeva v. Russia*), 2019; і «Лашманкін та інші проти Росії» (*Lashmankin and Others v. Russia*), 2017, (заявників допровадили до відділку поліції попри відсутність причин, які перешкоджали б оформити протокол про адміністративне правопорушення на місці);
- «Мушег Сагателян проти Вірменії» (*Mushegh Saghatelyan v. Armenia*), 2018, (заявника тримали під вартою протягом строку, що перевищував максимальний дозволений законом строк — 72 години без ухвали суду);
- «Хакім Айдін проти Туреччини» (*Hakim Aydin v. Turkey*), 2020, § 40, позбавлення свободи за правопорушення, за вчинення якого такий захід не застосовується.

200. Відповідний закон також має відповідати встановленому Конвенцією критерію «законності», який вимагає, щоб усе законодавство було достатньо точним, щоб давати громадянам змогу, наскільки це можливо за відповідних обставин, передбачати наслідки, до яких можуть призвести їхні дії («Стіл та інші проти Сполученого Королівства» (*Steel and Others v. the United Kingdom*), 1998, § 54).

---

15. Див. розділ II *Посібника зі статті 5 Європейської конвенції з прав людини — Право на свободу та особисту недоторканність*.

С. Підстави для виправдання заходів у пункті 1 статті 5

201. Суд пояснив, що перелік винятків щодо права на свободу згідно з пунктом 1 статті 5 є вичерпним і тільки вузьке тлумачення цих винятків відповідає меті цього положення, тобто забезпечення захисту від свавільного позбавлення свободи (*«Бузаджі проти Республіки Молдова» (Buzadji v. the Republic of Moldova)* [ВП], 2016, § 84; *«С., В. та А. проти Данії» (S., V. and A. v. Denmark)* [ВП], 2018, § 73).

202. Найчастіше в контексті масових протестів підстави для виправдання позбавлення свободи стосуються підпунктів «b» та «с» пункту 1 статті 5.¹⁶

203. Наприклад, у справі *«Стіл та інші проти Сполученого Королівства» (Steel and Others v. the United Kingdom)*, 1998, першу і другу заявниць визнали винними й наказали їм дотримуватися порядку, а саме уникати дій, природним наслідком яких буде провокування інших людей до застосування насильства. Подальша відмова заявниць дотримуватися припису суду призвела до їх ув'язнення. Оскільки ув'язнення було наслідком недотримання припису суду, Суд розглядав таке тримання під вартою в межах підпункту «b» пункту 1 статті 5 Конвенції.

204. У справі *«Швабе та М.Г. проти Німеччини» (Schwabe and M.G. v. Germany)*, 2011, Суд розглянув тримання під вартою, метою якого було запобігти участі в демонстрації. Суд відхилив аргумент Уряду про те, що таке тримання під вартою стосувалося підпункту «b» пункту 1 статті 5, оскільки «обов'язок, встановлений законом» мав бути реальним і конкретним, вже бути обов'язковим для виконання відповідною особою (*«С., В. та А. проти Данії» (S., V. and A. v. Denmark)* [ВП], § 83).

205. Щодо підпункту «с» пункту 1 статті 5 у справі *«Шимоволос проти Росії» (Shimovolos v. Russia)*, 2011, на момент підготовки до проведення саміту Європейського Союзу та Росії в місті Самара заявника було внесено в базу даних «Сторожовий контроль» як правозахисника. Суд встановив, що затримання заявника на залізничній станції міста Самара на сорок п'ять хвилин з метою запобігти вчиненню ним невстановлених адміністративних і кримінальних правопорушень не було виправданим з точки зору підпункту «с» пункту 1 статті 5 Конвенції.

206. У низці справ проти України, що стосувалися умисної стратегії органів влади для припинення протесту на Майдані, який початково був мирним, шляхом застосування надмірної сили та позбавлення свободи, Суд встановив факт порушень статті 5 у зв'язку з невиправданістю і/або свавільністю позбавлення заявників свободи (*«Шморгунов та інші проти України» (Shmorgunov and Others v. Ukraine)*, 2021, §§ 463–478; *«Кадюра та Смалій проти України» (Kadura and Smaliy v. Ukraine)*, 2021, §§ 126–132; *«Дубовцев та інші проти України» (Dubovtsev and Others v. Ukraine)*, 2021, §§ 77–82; *«Воронцов та інші проти України» (Vorontsov and Others v. Ukraine)*, 2021, §§ 42–49). У цьому ж контексті у справі *«Луценко та Вербицький проти України» (Lutsenko and Verbytskyy v. Ukraine)*, 2021, § 102, Суд встановив, що відбулося повне заперечення гарантій, закріплених у пункті 1 статті 5, у зв'язку з викраденням протестувальників і їх триманням під вартою особами, що діяли або за вказівками та/або під контролем органів влади, або принаймні з їхньої згоди чи потурання.

207. У справі *«Навальний проти Росії» (Navalnyy v. Russia)* [ВП], 2018, заявника сім разів затримували під час неврегульованих, але мирних зібрань. В одному випадку його тримали під вартою протягом невстановленої кількості годин, перш ніж допровадити до суду, а в іншому його тримали протягом усієї ночі, перш ніж він постав перед суддею. Суд встановив, що влада не зазначила чітких причин, які заважали б звільнити заявника до початку судового розгляду, а тому встановив факт порушення пункту 1 статті 5 Конвенції.

¹⁶ Див. розділ III *Посібника зі статті 5 Європейської конвенції з прав людини — Право на свободу та особисту недоторканність*.

208. У справі *«Навальний проти Росії (№ 2)» (Navalnyy v. Russia (no. 2))*, 2019, національний суд розпорядився застосувати досудовий домашній арешт на тих підставах, що заявник порушив зобов'язання не залишати Москву, поки проводиться розслідування, і вважалося, що існує ризик його втечі. Суд зазначив, що заявник насправді не порушував зобов'язання. Суд також не бачив розумного пояснення того, чому його поведінка виправдовувала застосування позбавлення свободи, а тому встановив, що позбавлення свободи було незаконним.

209. У справі *«Крупко та інші проти Росії» (Krupko and Others v. Russia)*, 2014, під час зібрання чотири заявники підкорилися вимогам працівників поліції, надавши документи, що посвідчували їхні особи, відповівши на запитання і виконавши всі вказівки. Їх офіційно не підозрювали й не обвинувачували у вчиненні жодного правопорушення. Суд встановив, що не було підстав для їхнього затримання «з метою допровадження до компетентного судового органу за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні правопорушення», а тому дійшов висновку, що позбавлення свободи було свавільним.

210. Однак у справі *«С., В. та А. проти Данії» (S., V. and A. v. Denmark)* [ВП], 2018, що стосувалася затримання футболістів-вболівальників приблизно на вісім годин без пред'явлення обвинувачень, Суд надав роз'яснення щодо другого аспекту підпункту «с» пункту 1 статті 5, який дозволяє арешт або затримання особи «якщо обґрунтовано вважається необхідним запобігти вчиненню нею правопорушення». Суд постановив, що це положення в принципі передбачає можливість затримання особи органами влади поза контекстом кримінального провадження за умови, що вони дотримуються основоположного принципу статті 5, тобто захисту особи від свавілля.

211. Слід зазначити, що у справі *«Кавала проти Туреччини» (Kavala v. Turkey)*, 2019, Суд підтвердив, що надзвичайна ситуація, передбачена статтею 15, не може скасувати вимогу наявності «обґрунтованої підозри» для затримання на підставі підпункту «с» пункту 1 статті 5. Підозра заявника у «спробі повалення конституційного ладу шляхом застосування сили або насильства» має бути обґрунтована пов'язаними з відповідним правопорушенням конкретними фактами чи доказами, які можна перевірити. Проте ані рішення про затримання, ані обвинувальний акт не містили такої інформації. Тому Суд встановив факт порушення пункту 1 статті 5 Конвенції.

212. Насамкінець, у кількох справах, що стосувалися протестів, було встановлено, що втручання у право на свободу та особисту недоторканність обумовлювалися прихованою метою, що давало підстави для виникнення питань за статтею 18¹⁷ у поєднанні зі статтею 5 Конвенції.

213. Наприклад, у справі *«Рашад Гасанов та інші проти Азербайджану» (Rashad Hasanov and Others v. Azerbaijan)*, 2018, заявники були громадськими активістами і членами правління НУО, яка організувала антиурядові протести. Незадовго до однієї із запланованих демонстрацій заявників арештували й пред'явили їм обвинувачення в зберіганні наркотиків і «коктейлів Молотова». Суд встановив факт порушення взятого окремо пункту 1 статті 5, оскільки органи прокуратури так і не надали жодних доказів, що свідчили б про зв'язки заявників із зазначеними «коктейлями Молотова» і таким чином давали б підстави для «обґрунтованої підозри», яка виправдала б їхній арешт і затримання. На тлі придушення акцій громадянського суспільства в Азербайджані цей факт дозволив Суду дійти висновку, що реальною метою затримання заявників було змусити їх мовчати й покарати за активну соціально-політичну діяльність. Суд встановив факт порушення статті 18 у поєднанні зі статтею 5 Конвенції.

214. У справі *«Ілгар Маммадов проти Азербайджану» (Ilgar Mammadov v. Azerbaijan)*, 2014, заявник перебував на території, де відбувалося заворушення, щоб особисто зібрати інформацію про нього. Згодом він написав кілька статей у своєму блозі, у яких розкритикував органи влади

---

17. Див. *Посібник зі статті 18 Європейської конвенції з прав людини — Межі застосування обмежень прав*.

й висловив власну думку щодо того, що відбулося під час заворушення, яка відрізнялася від позиції Уряду. Після цього заявнику пред'явили обвинувачення у вчиненні кримінальних правопорушень — організації або активної участі в діях, що спричинили порушення громадського порядку, і чинення опору або насильства стосовно державних службовців, що становили загрозу їхньому життю чи здоров'ю. Суд встановив, що переслідування в кримінальному порядку мало приховану мету змусити заявника замовкнути або покарати його за критику Уряду та спробу поширення того, що він вважав правдивою інформацією, яку Уряд намагався приховати, і дійшов висновку, що мало місце порушення статті 18 у поєднанні зі статтею 5.

D. Гарантії для осіб, позбавлених свободи

215. Пункт 3 статті 5 Конвенції передбачає гарантії захисту від свавільного або невиправданого позбавлення свободи для осіб, арештованих або затриманих на підставі підозри у вчиненні кримінального правопорушення, зокрема охоплених підпунктом «с» пункту 1 статті 5 («*Аквіліна проти Мальти*» (*Aquilina v. Malta*) [ВП], 1999, § 47, і «*Стівенс проти Мальти (№ 2)*» (*Stephens v. Malta (no. 2)*, 2009, § 52). Зокрема, це положення вимагає негайного автоматичного судового контролю позбавлення свободи на підставі підозри у вчиненні кримінального правопорушення, а також права на судовий розгляд упродовж розумного строку або звільнення під час провадження.¹⁸ У випадку превентивного затримання, якщо відповідну особу відпускають через певний короткий проміжок часу, вимога щодо мети допровадження затриманого до компетентного судового органу сама по собі не має становити перешкоду для короткострокового превентивного затримання, що підпадає під другий аспект підпункту «с» пункту 1 статті 5 («*С., В. та А. проти Данії*» (*S., V. and A. v. Denmark*) [ВП], 2018, § 126).

216. Щодо другого аспекту підпункту «с» пункту 1 статті 5, Суд постановив, що вимога щодо «мети» згідно із зазначеним підпунктом, а саме допровадження особи до компетентного судового органу, також застосується в цьому відношенні. Проте цю вимогу слід застосовувати певною мірою гнучко, щоб питання її дотримання залежало від того, чи затриману особу, як передбачено пунктом 3 статті 5, планується невідкладно допровадити до суду для розгляду законності його або її затримання, чи звільнити до такого моменту. Крім того, у разі невиконання зазначеної вимоги відповідна особа повинна мати забезпечене правовою санкцією право на відшкодування згідно з пунктом 5 статті 5. Іншими словами, за умови наявності в національному праві гарантій, закріплених пунктами 3 і 5 статті 5, вимога щодо мети не має становити перешкоду для короткострокового затримання за обставин, пов'язаних з масовими протестами чи заходами («*С., В. та А. проти Данії*» (*S., V. and A. v. Denmark*) [ВП], 2018, § 137).

217. Більш того, пункт 4 статті 5, який є положенням *habeas corpus* Конвенції, передбачає право затриманих осіб активно вимагати судового перегляду законності їхнього тримання під вартою. Він також гарантує особам, яких арештовано або затримано, право на розгляд судом «без зволікання» законності затримання і прийняття судом рішення про звільнення, якщо затримання є незаконним.¹⁹

---

18 Див. розділ IV. В *Посібника зі статті 5 Європейської конвенції з прав людини — Право на свободу та особисту недоторканність*.

19 Див. розділ VI. В *Посібника зі статті 5 Європейської конвенції з прав людини — Право на свободу та особисту недоторканність*.

VI. Право на справедливий суд (стаття 6)

Стаття 6 Конвенції

«1. Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Судове рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або — тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, — коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя.

2. Кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, вважається невинуватим доти, доки його вину не буде доведено в законному порядку.

3. Кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права:

(a) бути негайно і детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причини обвинувачення, висунутого проти нього;

(b) мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту;

(c) захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або — за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника — одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя;

(d) допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення;

(e) якщо він не розуміє мови, яка використовується в суді, або не розмовляє нею, — одержувати безоплатну допомогу перекладача.

А. Застосовність

218. Стаття 6 застосовується лише під час визначення прав та обов'язків особи цивільного характеру²⁰ або висунутого проти особи кримінального обвинувачення²¹. У контексті масових протестів питання в основному виникають у межах кримінального аспекту статті 6 Конвенції.

219. Наприклад, у справі *«Каспаров та інші проти Росії» (Kasparov and Others v. Russia)*, 2013, Суд встановив, що адміністративні провадження проти учасників маршу, арештованих під час акції протесту стосовно виборів до парламенту, підпадають під кримінальний аспект статті 6. Він зауважив, що правопорушення, що полягало в участі в недозволеній демонстрації, каралося згідно з положенням, яке регулює правопорушення проти громадського порядку й було призначене для врегулювання характеру проведення демонстрацій, а також що правопорушення мало загальний характер, оскільки спрямовувалося на всіх громадян, а не на окрему групу, що мала особливий статус. Суд зауважив, що до заявників було застосовано штрафи в максимальному розмірі, передбаченому відповідним положенням. Більш важливим є

20. Див. розділ I *Посібника зі статті 6 Європейської конвенції з прав людини — Право на справедливий судовий розгляд (цивільний аспект)*.

21. Див. розділ II *Посібника зі статті 6 Європейської конвенції з прав людини — Право на справедливий судовий розгляд (кримінальний аспект)*.

те, що сплата штрафів мала на меті не матеріальну компенсацію шкоди, а каральний і стримувальний характер, що також властиве для кримінальних покарань.

220. Так само у справі *«Навальний проти Росії» (Navalnyy v. Russia)* [ВП], 2018, Суд встановив, що адміністративне провадження мало кримінальний характер в межах автономного значення пункту 1 статті 6, оскільки відповідне правопорушення загалом мало ознаки правопорушення, що належить до кримінальної сфери, і з огляду на тривалість (до п'ятнадцяти днів) і спосіб виконання (адміністративний арешт) воно набуло суворості кримінального покарання.

221. У справі *«Михайлова проти Росії» (Mikhaylova v. Russia)*, 2015, відповідне положення передбачало максимальне покарання у вигляді штрафу (еквівалентного 28 євро) і/або п'ятнадцяти днів ув'язнення. На думку Суду, це дало підстави для вагової презумпції того, що пред'явлені заявниці обвинувачення мали «кримінальний» характер, а таку презумпцію можна спростувати лише у виняткових випадках і тільки в тому разі, якщо позбавлення свободи не можна вважати «таким, що має відчутно негативні наслідки» з огляду на його характер, тривалість і спосіб виконання. Суд встановив, що в цій справі таких виняткових обставин не було. Суд також зауважив, що процесуальні гарантії, що містяться в положенні, як-от презумпція невинуватості, свідчили про «кримінальний» характер процедури.

В. Гарантії справедливого суду

222. Суд постановив, що загальні вимоги щодо справедливості, викладені у статті 6, застосовуються до всіх кримінальних проваджень незалежно від виду відповідного правопорушення (*«Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства» (Ibrahim and Others v. the United Kingdom)* [ВП], 2016, § 252). Відповідно, вона також застосовується у справах, пов'язаних з масовими протестами.²²

223. Так, наприклад, у справі *«Гафгаз Мамедов проти Азербайджану» (Gafgaz Mammadov v. Azerbaijan)*, 2015, § 76, і *«Гусейнлі та інші проти Азербайджану» (Huseynli and Others v. Azerbaijan)*, 2016, гарантії наявності достатнього часу й можливостей для підготовки захисту згідно з підпунктом «b» пункту 3 статті 6 було порушено в результаті численних недоліків, зокрема короткотривалого досудового провадження, ізолювання заявників від зовнішнього світу до початку судового розгляду, відсутності юридичного представництва під час досудового провадження і ненадання заявникам протоколу про адміністративне правопорушення. Суд встановив, що в обох справах заявникам не надали можливості організувати свій захист та ознайомитися з результатами розслідувань, що велися в ході проваджень.

224. У справі *«Карелін проти Росії» (Karelin v. Russia)*, 2016, §§ 69–84, Суд зауважив, що відсутність сторони обвинувачення вплинула на дію презумпції невинуватості під час судового розгляду й опосередковано на питання безсторонності суду, що розглядав справу, і навпаки.

225. Так само у справі *«Ельвіра Дмитрієва проти Росії» (Elvira Dmitriyeva v. Russia)*, 2019, заявниця скаржилася на присутність у провадженні працівників поліції, які склали протокол про адміністративне правопорушення, а також на те, що за відсутності сторони обвинувачення суд першої інстанції та апеляційний суд взяли на себе функцію доведення пред'явлених їй звинувачень. Суд встановив факт порушення пункту 1 статті 6 і особливо вимоги щодо безсторонності.

226. У справі *«Буткевич проти Росії» (Butkevich v. Russia)*, 2018, Суд встановив факт порушення пункту 1 і підпункту «d» пункту 3 статті 6 у зв'язку з відсутністю сторони обвинувачення в контексті усних слухань, результатом яких було визначення обвинувачень у вчиненні адміністративного правопорушення, а також із ненаданням судом першої інстанції сторони

22 Див. розділ I *Посібника зі статті 6 Європейської конвенції з прав людини — Право на справедливий судовий розгляд (кримінальний аспект)*.

захисту можливості допитати працівників поліції, які здійснювали арешт, чи будь-яких інших зазначених у протоколі осіб, яких Суд вважав свідками.

227. У справі *«Навальний проти Росії» (Navalnyy v. Russia)* [ВП], 2018, Суд встановив факт порушення пункту 1 і підпункту «d» пункту 3 статті 6 стосовно шести випадків, оскільки національні суди ухвалювали свої рішення виключно на підставі викладу подій поліцією.

228. Так само у справі *«Мушег Сагателян проти Вірменії» (Mushegh Saghatelyan v. Armenia)*, 2018, Суд встановив факт порушення пункту 1 статті 6, оскільки національні суди беззастережно прийняли версію подій поліції, належним чином не врахували подання заявника й відмовилися допитати свідків захисту. Суд зауважив, що підпункт «d» пункту 3 статті 6 знову-таки, за загальним правилом, залишає оцінку доречності виклику свідків на розсуд національних судів. Проте така оцінка підлягає ретельному вивченню з боку Суду.

229. У справі *«Каспаров та інші проти Росії» (Kasparov and Others v. Russia)*, 2013, Суд встановив, що відсутність у заявників розумної можливості представити свою версію обставин, пов'язаних з їхнім арештом під час протесту, порушила принцип рівності сторін і право на справедливий суд.

230. У справі *«Ольга Кудріна проти Росії» (Olga Kudrina v. Russia)*, 2021, §§ 38–41, Суд встановив факт порушення пункту 1 і підпункту «d» пункту 3 статті 6 у зв'язку з тим, що національні суди не допитали свідків, які могли прояснити обвинувачення проти заявниці у зв'язку з її участю у протесті. Суд дійшов висновку, що у справі заявниці значущість показань свідків була очевидною, навіть попри те, що вона не обґрунтувала належним чином своє клопотання про виклик і допит цих свідків.

Перелік цитованих справ

Цитована в цьому Посібнику судова практика включає винесені Судом рішення або ухвали, а також рішення або доповіді Європейської комісії з прав людини (далі — «Комісія»).

Якщо не вказано інше, усі посилання стосуються рішень по суті справи, що були винесені Палатою Суду. Скорочення «(ухв.)» указує на те, що наводиться цитата з ухвали Суду, а скорочення «[ВП]» — на те, що справа розглядалася Великою Палатою.

Рішення Палати, які не є остаточними за змістом статті 44 Конвенції, позначені зірочкою у наведеному нижче переліку. У пункті 2 статті 44 Конвенції зазначено: «Рішення Палати стає остаточним: (а) якщо сторони заявляють, що вони не звертатимуться з клопотанням про передання справи на розгляд Великої Палати; або (b) через три місяці від дати постановлення рішення, якщо клопотання про передання справи на розгляд Великої Палати не було заявлено; або (c) якщо колегія Великої Палати відхиляє клопотання про передання справи на розгляд Великої Палати згідно зі статтею 43». У випадках, коли клопотання про передання справи приймається колегією Великої Палати, рішення Палати не стає остаточним і, отже, не має законної сили; остаточним стає подальше рішення Великої Палати.

Гіперпосилання на цитовані справи в електронній версії Посібника ведуть до бази даних HUDOC (<http://hudoc.echr.coe.int>), яка забезпечує доступ до практики Суду (Великої Палати, рішень та ухвал Палати та Комітету, комунікованих справ, консультативних висновків і правових оглядів з Інформаційного бюлетеня про судову практику) і Комісії (рішення і доповіді), а також резолюцій Комітету міністрів.

Суд виносить свої рішення та ухвали англійською та/або французькою мовою — двома офіційними мовами Суду. База даних HUDOC також містить переклади багатьох важливих справ на більш ніж тридцять неофіційних мов, а також посилання на близько сотню онлайн-зібрань судової практики, підготовлених третіми сторонами. Усі мовні версії, що доступні для наведених справ, доступні через вкладку «Мовні версії» у базі даних *HUDOC*, на яку можна перейти за допомогою гіперпосилання на справу.

—А—

«Абдулла Яша та інші проти Туреччини» (*Abdullah Yaşa and Others v. Turkey*), № 44827/08, 16 липня 2013 року

«Агмет Йлдірім проти Туреччини» (*Ahmet Yıldırım v. Turkey*), № 3111/10, ЄСПЛ 2012

«Адалі проти Туреччини» (*Adalı v. Turkey*), № 38187/97, 31 березня 2005 року

«Аквіліна проти Мальти» (*Aquilina v. Malta*) [ВП], № 25642/94, ЄСПЛ 1999-III

«Аксой проти Туреччини» (*Aksoy v. Turkey*), 18 грудня 1996 року, Доповіді 1996-VI

«Алексєєв проти Росії» (*Alekseyev v. Russia*), №№ 4916/07 та 2 інші, 21 жовтня 2010 року

«Алічі та інші проти Туреччини» (*Alici and Others v. Türkiye*), № 70098/12, 24 травня 2022 року

«Андреу проти Туреччини» (*Andreou v. Turkey*), № 45653/99, 27 жовтня 2009 року

«Анненков та інші проти Росії» (*Annenkov and Others v. Russia*), № 31475/10, 25 липня 2017 року

«Асоціація “21 грудня 1989 року” та інші проти Румунії» (*Association “21 December 1989” and Others v. Romania*), №№ 33810/07 і 18817/08, 24 травня 2011 року

«Атайкая проти Туреччини» (*Ataykaya v. Turkey*), № 50275/08, 22 липня 2014 року

«Аутронік АГ проти Швейцарії» (*Autronic AG v. Switzerland*), 22 травня 1990 року, серія А № 178

«Ашугян проти Вірменії» (*Ashughyan v. Armenia*), № 33268/03, 17 липня 2008 року

—Б—

- «Баєв та інші проти Росії» (*Bayev and Others v. Russia*), №№ 67667/09 та 2 інші, 20 червня 2017 року
- «Баранкевич проти Росії» (*Barankevich v. Russia*), № 10519/03, 26 липня 2007 року
- «Баррако проти Франції» (*Barraco v. France*), № 31684/05, 05 березня 2009 року
- «Бачковські та інші проти Польщі» (*Bączkowski and Others v. Poland*), № 1543/06, 03 травня 2007 року
- «Беда проти Швейцарії» (*Bédat v. Switzerland*) [ВП], № 56925/08, 29 березня 2016 року
- «Беркман проти Росії» (*Berkman v. Russia*), № 46712/15, 01 грудня 2020 року
- «Берладір та інші проти Росії» (*Berladir and Others v. Russia*), № 34202/06, 10 липня 2012 року
- «Бобок та інші проти Республіки Молдова» (*Boboc and Others v. the Republic of Moldova*), № 44592/16, 07 червня 2022 року
- «Босфорус Гава Йоллари Туризм ве Тікарет Анонім Шіркети проти Ірландії» (*Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi v. Ireland*) [ВП], № 45036/98, ЄСПЛ 2005-VI
- «Брега та інші проти Молдови» (*Brega and Others v. Moldova*), № 61485/08, 24 січня 2012 року
- «Бузаджі проти Республіки Молдова» (*Buzadji v. the Republic of Moldova*) [ВП], № 23755/07, 05 липня 2016 року
- «Буїд проти Бельгії» (*Bouïd v. Belgium*) [ВП], № 23380/09, ЄСПЛ 2015
- «Букта та інші проти Угорщини» (*Bukta and Others v. Hungary*), № 25691/04, ЄСПЛ 2007-III
- «Бумбеш проти Румунії» (*Bumbeş v. Romania*), № 18079/15, 03 травня 2022 року
- «Буткевич проти Росії» (*Butkevich v. Russia*), № 5865/07, 13 лютого 2018 року

—В—

- «В. проти Сполученого Королівства» (*V. v. the United Kingdom*) [ВП], № 24888/94, ЄСПЛ 1999-IX
- «Вароглу Атік та інші проти Туреччини» (*Varoğlu Atik and Others v. Turkey*), № 76061/14, 14 січня 2020 року
- «Веренцов проти України» (*Vyarentsov v. Ukraine*), № 20372/11, 11 квітня 2013 року
- «Вірабян проти Вірменії» (*Virabyan v. Armenia*), № 40094/05, 02 жовтня 2012 року
- «Воронцов та інші проти України» (*Vorontsov and Others v. Ukraine*), №№ 58925/14 та 4 інші, 21 січня 2021 року

—Г—

- «Гайд Парк та інші проти Молдови (№ 3)» (*Hyde Park and Others v. Moldova (no. 3)*), № 45095/06, 31 березня 2009 року
- «Гайд Парк та інші проти Молдови (№№ 5 і 6)» (*Hyde Park and Others v. Moldova (nos. 5 and 6)*), №№ 6991/08 та 15084/08, 14 вересня 2010 року
- «Гайд Парк та інші проти Молдови» (*Hyde Park and Others v. Moldova*), № 33482/06, 31 березня 2009 року
- «Ганджійський проти Болгарії» (*Handzhiyski v. Bulgaria*), № 10783/14, 06 квітня 2021 року
- «Гафгаз Маммадов проти Азербайджану» (*Gafgaz Mammadov v. Azerbaijan*), № 60259/11, 15 жовтня 2015 року
- «Гейлані та інші проти Туреччини» (*Geylani and Others v. Türkiye*), № 10443/12, 12 вересня 2023 року
- «Гентшель і Штарк проти Німеччини» (*Hentschel and Stark v. Germany*), № 47274/15, 09 листопада 2017 року
- «Гефген проти Німеччини» (*Gäfgen v. Germany*) [ВП], № 22978/05, ЄСПЛ 2010

«Гусейнлі та інші проти Азербайджану» (*Huseynli and Others v. Azerbaijan*), №№ 67360/11 та 2 інші, 11 лютого 2016 року

—Г—

«Гіллан і Квінтон проти Сполученого Королівства» (*Gillan and Quinton v. the United Kingdom*), № 4158/05, ЄСПЛ 2010 (витяги)
«Горжелік та інші проти Польщі» (*Gorzelik and Others v. Poland*) [ВП], № 44158/98, ЄСПЛ 2004-I
«Гселл проти Швейцарії» (*Gsell v. Switzerland*), № 12675/05, 08 жовтня 2009 року
«Гуззарді проти Італії» (*Guzzardi v. Italy*), 06 листопада 1980 року, серія А № 39
«Гюлеч проти Туреччини» (*Güleç v. Turkey*), 27 липня 1998 року, Збірник рішень та ухвал 1998-IV
«Гюль та інші проти Туреччини» (*Gül and Others v. Turkey*), № 4870/02, 08 червня 2010 року
«Гюльшеноглу проти Туреччини» (*Gülşenoğlu v. Turkey*), № 16275/02, 29 листопада 2007 року
«Гюн та інші проти Туреччини» (*Gün and Others v. Turkey*), № 8029/07, 18 червня 2013 року

—Д—

«Дарешкізб Лтд проти Вірменії» (*Dareskizb Ltd v. Armenia*), № 61737/08, 21 вересня 2021 року
«Де Томмазо проти Італії» (*De Tommaso v. Italy*) [ВП], № 43395/09, 23 лютого 2017 року
«Делфі АС проти Естонії» (*Delfi AS v. Estonia*) [ВП], № 64569/09, ЄСПЛ 2015
«Джавіт Ан проти Туреччини» (*Djavit An v. Turkey*), № 20652/92, ЄСПЛ 2003-III
«Джіуліані та Гаджіо проти Італії» (*Giuliani and Gaggio v. Italy*) [ВП], № 23458/02, ЄСПЛ 2011 (витяги)
«Джулія Манзоні проти Італії» (*Giulia Manzoni v. Italy*), 01 липня 1997 року, Доповіді 1997-IV
«Діліпак проти Туреччини» (*Dilipak v. Turkey*), № 29680/05, 15 вересня 2015 року
«Діск і Кеск проти Туреччини» (*Disk and Kesk v. Turkey*), № 38676/08, 27 листопада 2012 року
«Дрозд проти Польщі» (*Drozd v. Poland*), № 15158/19, 06 квітня 2023 року
«Дубовцев та інші проти України» (*Dubovtsev and Others v. Ukraine*), №№ 21429/14 та 9 інших, 21 січня 2021 року

—Е—

«Езелін проти Франції» (*Ezelin v. France*), 26 квітня 1991 року, серія А, № 202
«Екрем Кан та інші проти Туреччини» (*Ekrem Can and Others v. Turkey*), № 10613/10, 08 березня 2022 року
«Еллінгер проти Австрії» (*Öllinger v. Austria*), № 76900/01, ЄСПЛ 2006-IX
«Ельвіра Дмитрієва проти Росії» (*Elvira Dmitriyeva v. Russia*), №№ 60921/17 і 7202/18, 30 квітня 2019 року
«Емін Гусейнов проти Азербайджану» (*Emin Huseynov v. Azerbaijan*), № 59135/09, 07 травня 2015 року

—Є—

«Ева Мольнар проти Угорщини» (*Éva Molnár v. Hungary*), № 10346/05, 07 жовтня 2008 року
«Єжов та інші проти Росії» (*Yezhov and Others v. Russia*), № 22051/05, 29 червня 2021 року
«Екатерина Міреа та інші проти Румунії» (*Ecaterina Mirea and others v. Romania*), №№ 43626/13 та 69 інших, 12 квітня 2016 року

«Елена Апостол та інші проти Румунії» (*Elena Apostol and Others v. Romania*), №№ 24093/14 та 16 інших, 23 лютого 2016 року
«Еронович проти Латвії» (*Jeronovičs v. Latvia*) [ВП], № 44898/10, 05 липня 2016 року

—3—

«Захаров і Варжабетян проти Росії» (*Zakharov and Varzhabetyan v. Russia*), №№ 35880/14 та 75926/17, 13 жовтня 2020 року
«Зіліберберг проти Молдови» (*Ziliberberg v. Moldova*), № 61821/00, (ухв.), 04 травня 2004 року
«Зулкуф Мурат Кахраман проти Туреччини» (*Zulkuf Murat Kahraman v. Turkey*), № 65808/10, 16 липня 2019 року

—І—

«Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства» (*Ibrahim and Others v. the United Kingdom*) [ВП], №№ 50541/08 та 3 інші, 13 вересня 2016 року
«Ібрагімов і Маммадов проти Азербайджану» (*Ibrahimov and Mammadov v. Azerbaijan*), №№ 63571/16 та 5 інших, 13 лютого 2020 року
«Ібрагімов та інші проти Азербайджану» (*Ibrahimov and Others v. Azerbaijan*), №№ 69234/11 та 2 інші, 11 лютого 2016 року
«Ідентоба та інші проти Грузії» (*Identoba and Others v. Georgia*), № 73235/12, 12 травня 2015 року
«Ізчі проти Туреччини» (*İzci v. Turkey*), № 42606/05, 23 липня 2013 року
«Ільгар Маммадов проти Азербайджану» (*İlgar Mammadov v. Azerbaijan*), № 15172/13, 22 травня 2014 року
«Імрек проти Туреччини» (*İmrek v. Turkey*), № 45975/12, 10 листопада 2020 року
«Ірландія проти Сполученого Королівства» (*Ireland v. the United Kingdom*), 18 січня 1978 року, серія А, № 25
«Ісаак проти Туреччини» (*İsaak v. Turkey*), № 44587/98, 24 червня 2008 року
«Ішикирик проти Туреччини» (*İşikirik v. Turkey*), № 41226/09, 14 листопада 2017 року

—і—

«Ілмаз і Кілич проти Туреччини» (*Yılmaz and Kılıç v. Turkey*), № 68514/01, 17 липня 2008 року
«Ілмаз Йлідіз та інші проти Туреччини» (*Yılmaz Yıldız and Others v. Turkey*), № 4524/06, 14 жовтня 2014 року

—К—

«Кабліс проти Росії» (*Kablis v. Russia*), №№ 48310/16 і 59663/17, 30 квітня 2019 року
«Кавала проти Туреччини» (*Kavala v. Turkey*), № 28749/18, 10 грудня 2019 року
«Кадура та Смалій проти України» (*Kadura and Smaliy v. Ukraine*), №№ 42753/14 і 43860/14, 21 січня 2021 року
«Казан проти Туреччини» (*Kazan v. Türkiye*), № 58262/10, 06 червня 2023 року
«Карелін проти Росії» (*Karelin v. Russia*), № 926/08, 20 вересня 2016 року
«Каспаров проти Росії» (*Kasparov v. Russia*), № 53659/07, 11 жовтня 2016 року
«Каспаров та інші проти Росії» (*Kasparov and Others v. Russia*), № 21613/07, 03 жовтня 2013 року

«Кемал Четін проти Туреччини» (*Kemal Çetin v. Turkey*), № 3704/13, 26 травня 2020 року
«Константін Маркін проти Росії» (*Konstantin Markin v. Russia*) [ВП], № 30078/06, ЄСПЛ 2012 (витяги)
«Копп проти Швейцарії» (*Kopp v. Switzerland*), 25 травня 1998 року, Додаток 1998-II
«Костер проти Сполученого Королівства» (*Coster v. the United Kingdom*) [ВП], № 24876/94, 18 січня 2001 року
«Креанге проти Румунії» (*Creangă v. Romania*) [ВП], № 29226/03, 23 лютого 2012 року
«Крупко та інші проти Росії» (*Krupko and Others v. Russia*), № 26587/07, 26 червня 2014 року
«Круслін проти Франції» (*Kruslin v. France*), 24 квітня 1990 року, серія А № 176-А.
«Кудревічус та інші проти Литви» (*Kudrevičius and Others v. Lithuania*) [ВП], № 37553/05, ЄСПЛ 2015

—Л—

«Лабіта проти Італії» (*Labita v. Italy*) ([ВП], № 26772/95, ЄСПЛ 2000-IV
«Лагуна Гузман проти Іспанії» (*Laguna Guzman v. Spain*), № 41462/17, 06 жовтня 2020 року
«Лаурайсен та інші проти Нідерландів» (*Laurijsen and Others v. the Netherlands*), №№ 56896/17 та 4 інші, 21 листопада 2023 року
«Лашманкін та інші проти Росії» (*Lashmankin and Others v. Russia*), №№ 57818/09 та 14 інших, 07 лютого 2017 року
«Луценко та Вербицький проти України» (*Lutsenko and Verbytskyy v. Ukraine*), №№ 12482/14 і 39800/14, 21 січня 2021 року

—М—

«Мадяр Гельсінкі Бізотцаг проти Угорщини» (*Magyar Helsinki Bizottság v. Hungary*) [ВП], № 18030/11, 08 листопада 2016 року
«Мадяр Кетфарку Кутя Парт проти Угорщини» (*Magyar Kétfarkú Kutya Párt v. Hungary*) [ВП], № 201/17, 20 січня 2020 року
«Маестрі проти Італії» (*Maestri v. Italy*) [ВП], № 39748/98, ЄСПЛ 2004-I
«Макарашвілі та інші проти Грузії» (*Makarashvili and Others v. Georgia*), №№ 23158/20 та ін., 01 вересня 2022 року
«Малофєєва проти Росії» (*Malofeyeva v. Russia*), № 36673/04, 30 травня 2013 року
«Мананніков проти Росії» (*Manannikov v. Russia*), № 9157/08, 01 лютого 2022 року
«Марія Альохіна та інші проти Росії» (*Mariya Alekhina and Others v. Russia*), № 38004/12, 17 липня 2018 року
«Матесару проти Республіки Молдова» (*Mătășaru v. the Republic of Moldova*), №№ 69714/16 та 71685/16, 15 січня 2019 року
«Махмудов проти Росії» (*Makhmudov v. Russia*), № 35082/04, 26 липня 2007 року
«Медведєв та інші проти Франції» (*Medvedyev and Others v. France*) [ВП], № 3394/03, ЄСПЛ 2010
«Михайлова проти Росії» (*Mikhaylova v. Russia*), № 46998/08, 19 листопада 2015 року
«Мкртчян проти Вірменії» (*Mkrтчyan v. Armenia*), № 6562/03, 11 січня 2007 року
«Мурадова проти Азербайджану» (*Muradova v. Azerbaijan*), № 22684/05, 02 квітня 2009 року
«Мурат Вурал проти Туреччини» (*Murat Vural v. Turkey*), № 9540/07, 21 жовтня 2014 року
«Мустафа Хаджілі та інші проти Азербайджану» (*Mustafa Hajili and Others v. Azerbaijan*), №№ 69483/13 та ін., 06 жовтня 2022 року
«Мушег Сагателян проти Вірменії» (*Mushegh Saghatelyan v. Armenia*), № 23086/08, 20 вересня 2018 року

—Н—

- «Навальний і Яшин проти Росії» (*Navalnyy and Yashin v. Russia*), № 76204/11, 04 грудня 2014 року
- «Навальний проти Росії» (*Navalnyy v. Russia*) [ВП], №№ 29580/12 та 4 інші, 15 листопада 2018 року
- «Навальний та Гунько проти Росії» (*Navalnyy and Gunko v. Russia*), № 75186/12, 10 листопада 2020 року
- «Нагметов проти Росії» (*Nagmetov v. Russia*) [ВП], № 35589/08, 30 березня 2017 року
- «Наджафлі проти Азербайджану» (*Najafli v. Azerbaijan*), № 2594/07, 02 жовтня 2012 року
- «Недждет Булут проти Туреччини» (*Necdet Bulut v. Turkey*), № 77092/01, 20 листопада 2007 року
- «Немцов проти Росії» (*Nemtsov v. Russia*), № 1774/11, 31 липня 2014 року
- «Нуреттін Альдемір та інші проти Туреччини» (*Nurettin Aldemir and Others v. Turkey*), №№ 32124/02 та інші, 18 грудня 2007 року

—О—

- «Об'єднана македонська організація «Ілнден» та Іванов проти Болгарії» (*The United Macedonian Organisation Ilinden and Ivanov v. Bulgaria*), № 44079/98, 20 жовтня 2005 року
- «Об'єднане товариство машиністів електровозів та водіїв пожежних машин (ASLEF) проти Сполученого Королівства» (*Associated Society of Locomotive Engineers and Firemen (ASLEF) v. the United Kingdom*), № 11002/05, 27 лютого 2007 року
- «Оботе проти Росії» (*Obote v. Russia*), № 58954/09, 19 листопада 2019 року
- «Ольга Кудріна проти Росії» (*Olga Kudrina v. Russia*), № 34313/06, 06 квітня 2021 року
- «Оре та інші проти Франції» (*Auray and Others v. France*),* № 1162/22, 08 лютого 2024 року
- «Остін та інші проти Сполученого Королівства» (*Austin and Others v. the United Kingdom*) [ВП], №№ 39692/09 та 2 інші, ЄСПЛ 2012
- «Островенець проти Латвії» (*Ostrovņecs v. Latvia*), № 36043/13, 05 жовтня 2017 року
- «Оя Атаман проти Туреччини» (*Oya Ataman v. Turkey*), № 74552/01, ЄСПЛ 2006-XIV

—П—

- «П. Ф. та Е. Ф. проти Сполученого Королівства» (*P.F. and E.F. v. the United Kingdom*) (ухв.), № 28326/09, 23 листопада 2010 року
- «Пастор і Ціклете проти Румунії» (*Pastor and Ticlete v. Romania*), №№ 30911/06 і 40967/06, 19 квітня 2011 року
- «Пентікайнен проти Фінляндії» (*Pentikäinen v. Finland*) [ВП], № 11882/10, ЄСПЛ 2015
- «Перадзе та інші проти Грузії» (*Peradze and Others v. Georgia*), № 5631/16, 15 грудня 2022 року
- «Перінчек проти Швейцарії» (*Perinçek v. Switzerland*), № 27510/08, 17 грудня 2013 року
- «Петропавловскіс проти Латвії» (*Petropravlovskis v. Latvia*), № 44230/06, ЄСПЛ 2015
- «Платформа "Лікарі за життя" проти Австрії» (*Plattform "Arzte fur das Leben" v. Austria*), 21 червня 1988 року, серія А, № 139
- «Примов та інші проти Росії» (*Primov and Others v. Russia*), № 17391/06, 12 червня 2014 року
- «Промо Лекс та інші проти Республіки Молдова» (*Promo Lex and Others v. the Republic of Moldova*), № 42757/09, 24 лютого 2015 року
- «Протопапа проти Туреччини» (*Protorapa v. Turkey*), № 16084/90, 24 лютого 2009 року

—P—

- «Развозжаєв проти Росії та України та Удальцов проти Росії» (*Razvozhayev v. Russia and Ukraine and Udaltsov v. Russia*), №№ 75734/12 та 2 інші, 19 листопада 2019 року
- «Рай та Еванс проти Сполученого Королівства» (*Rai and Evans v. the United Kingdom*), №№ 26258/07 та 26255/07, (ухв.), 17 листопада 2009 року
- «Рамірес Санчес проти Франції» (*Ramirez Sanchez v. France*) [ВП], № 59450/00, ЄСПЛ 2006-IX
- «Рашад Гасанов та інші проти Азербайджану» (*Rashad Hasanov and Others v. Azerbaijan*), №№ 48653/13 та 3 інші, 07 червня 2018 року
- «Реквенї проти Угорщини» (*Rekvényi v. Hungary*) [ВП], № 25390/94, ЄСПЛ 1999-III
- «Рожков проти Росії (№ 2)» (*Rozhkov v. Russia (no. 2)*), № 38898/04, 31 січня 2017 року
- «Ротару проти Румунії» (*Rotaru v. Romania*) [ВП], № 28341/95, ЄСПЛ 2000-V

—C—

- «С., В. та А. проти Данії» (*S., V. and A. v. Denmark*) [ВП], №№ 35553/12 та 2 інші, 22 жовтня 2018 року
- «Сааді проти Сполученого Королівства» (*Saadi v. the United Kingdom*) [ВП], № 13229/03, ЄСПЛ 2008
- «Свинаренко та Сляднєв проти Росії» (*Svinarenko and Slyadnev v. Russia*) [ВП], №№ 32541/08 і 43441/08, ЄСПЛ 2014 (витяги)
- «Селмуні проти Франції» (*Selmouni, v. France*) [ВП], № 25803/94, ЄСПЛ 1999-V
- «Синдикат «Пасторул чел Бун» проти Румунії» (*Sindicatul "Păstorul cel Bun" v. Romania*) [ВП], № 2330/09, ЄСПЛ 2013 (витяги)
- «Сінькова проти України» (*Sinkova v. Ukraine*), № 39496/11, 27 лютого 2018 року
- «Сіс проти Франції» (*Cisse v. France*), № 51346/99, ЄСПЛ 2002-III
- «Станков та Об'єднана македонська організація «Ілнден» проти Болгарії» (*Stankov and the United Macedonian Organisation Ilinden v. Bulgaria*), №№ 29221/95 та 29225/95, ЄСПЛ 2001-IX
- «Стівенс проти Мальти (№ 2)» (*Stephens v. Malta (no. 2)*), № 33740/06, 21 квітня 2009 року
- «Стіл та інші проти Сполученого Королівства» (*Steel and Others v. the United Kingdom*), 23 вересня 1998, Збірник рішень та ухвал 1998-VII

—T—

- «Таймз Н'юзпейперс Лтд проти Сполученого Королівства (№№ 1 і 2)» (*Times Newspapers Ltd v. the United Kingdom (nos. 1 and 2)*), №№ 3002/03 і 23676/03, ЄСПЛ 2009
- «Тараненко проти Росії» (*Taranenko v. Russia*), № 19554/05, 15 травня 2014 року
- «Тер-Петросян проти Вірменії» (*Ter-Petrosyan v. Armenia*), № 36469/08, 25 квітня 2019 року

—Y—

- «Узунгет та інші проти Туреччини» (*Uzunget and Others v. Turkey*), № 21831/03, 13 жовтня 2009 року
- «Ураніо Токсо та інші проти Греції» (*Ouranio Toxo and Others v. Greece*), № 74989/01, ЄСПЛ 2005-X (витяги)

—Ф—

«Фабер проти Угорщини» (*Fáber v. Hungary*), № 40721/08, 24 липня 2012 року
«Ферідун Язар проти Туреччини» (*Feridun Yazar v. Turkey*), № 42713/98, 23 вересня 2004 року
«Фока проти Туреччини» (*Foka v. Turkey*), № 28940/95, 24 червня 2008 року
«Фрумкін проти Росії» (*Frumkin v. Russia*), № 74568/12, 05 січня 2016 року

—Х—

«Хакім Айдин проти Туреччини» (*Hakim Aydin v. Turkey*), № 4048/09, 26 травня 2020 року
«Хакобян та інші проти Вірменії» (*Hakobyan and Others v. Armenia*), № 34320/04, 10 квітня 2012 року
«Хлайфія та інші проти Італії» (*Khlaifia and Others v. Italy*) [ВП], № 16483/12, 15 грудня 2016 року

—Ц—

«Циганська рада та інші проти Сполученого Королівства» (*The Gypsy Council and Others v. the United Kingdom*) (ухв.), № 66336/01, 14 травня 2002 року

—Ч—

«Честаро проти Італії» (*Cestaro v. Italy*), № 6884/11, 07 квітня 2015 року
«Чісер і Чібі проти Румунії» (*Csiszer and Csibi v. Romania*), №№ 71314/13 і 68028/14, 05 травня 2020 року
«Чічек та інші проти Туреччини» (*Çiçek and Others v. Türkiye*), №№ 48694/10 та інші, 22 листопада 2022 року
«Чоргерр проти Австрії» (*Chorherr v. Austria*), 25 серпня 1993 року, серія А № 266-В
«Чхартішвілі проти Грузії» (*Chkhartishvili v. Georgia*), № 31349/20, 11 травня 2023 року

—Ш—

«Шاپовалов проти України» (*Shapovalov v. Ukraine*), № 45835/05, 31 липня 2012 року
«Шашка проти Угорщини» (*Sáska v. Hungary*), № 58050/08, 27 листопада 2012 року
«Швабе та М.Г. проти Німеччини» (*Schwabe and M.G. v. Germany*), №№ 8080/08 і 8577/08, ЄСПЛ 2011 (витяги)
«Шимоволос проти Росії» (*Shimovolos v. Russia*), № 30194/09, 21 червня 2011 року
«Шімшек та інші проти Туреччини» (*Şimşek and Others v. Turkey*), №№ 35072/97 та 37194/97, 26 липня 2005 року
«Шморгунов та інші проти України» (*Shmorgunov and Others v. Ukraine*), №№ 15367/14 та 13 інших, 21 січня 2021 року
«Шоларі проти Республіки Молдова» (*Şolari v. the Republic of Moldova*), № 42878/05, 28 травня 2017 року

—Я—

«Яллох проти Німеччини» (*Jalloh v. Germany*) [ВП], № 54810/00, ЄСПЛ 2006-ІХ